

Entreprenörerna

ANDERS JOHNSON

SVENSKT NÄRINGSLIV
CONFEDERATION OF SWEDISH ENTERPRISE

Sveriges väg till
välstånd

”ENTREPRENÖR (FR. ENTREPRENEUR), *person som i konkret handling skapar ny affärsverksamhet. Detta kan ske t.ex. genom kommersialisering av en teknisk innovation eller genom att man organiserar marknaden på ett nydanande sätt.*”

NATIONALENCYKLOPEDIN

Tidslinjen

På den tidslinje som löper längst ner på sidorna presenteras några viktiga händelser för den svenska ekonomins utveckling under 1800- och 1900-talen. I vissa fall anges dagens företagsnamn även om företaget hette något annat då det grundades. För de olika decennierna anges några ”nymodigheter”. Det betyder att dessa produkter började få viss spridning bland svenskarna vid denna tid. Men produkten kan ha funnits tidigare.

1800-talet År 1800 har Sverige 2,3 miljoner invånare. 80 procent arbetar i jordbruket. Bara 4 procent bor i tätorter. Spädbarnsdödligheten är 20 procent. De första ångmaskinerna börjar användas i industrin under 1800-talets första decennium. Men moderniseringen av jordbruket är den viktigaste drivkraften för den ekonomiska utvecklingen. *Nymodighet: potatis.*

1800

Trollhätte kanal.

1801

1802

Handelshuset
Ekman & Co i Göteborg.

1803

Handelshuset
D. Carnegie & Co i Göteborg.

Sveriges väg till välstånd

ANDERS JOHNSON

INNEHÅLL

HISTORIEN OM NISS OSKAR	5
HUR SKAPAS EKONOMISK TILLVÄXT?	8
DET STORA SVENSKA LYFTET	10
INDUSTRISNILLENA	14
TJÄNSTESNILLENA	17
FÖRETAGSAMMA KVINNOR	21
INVANDRARNAS SOM BYGGDE LANDET	24
GÅ I KLUSTER	28
DEN TREDJE INDUSTRIELLA REVOLUTIONEN	30
FÖRETAGANDE ÄR EXPERIMENT	36

1804

1805

Hästdragen järnväg
i Höganäs.

1806

Eldkvarn i Stockholm,
första ångkvarnen.

1807

Riksdagsbeslut
om enskifte.

1808

Riksdagsbeslut om Göta kanal.
Samuel Owens mekaniska verkstad
i Stockholm.

1809

Förord

Hur skapas välstånd? Denna fråga uppmärksammas förvånansvärt sällan. Det gäller i den allmänna debatten och det gäller i skolans läroböcker. När den faktiskt behandlas blir det ofta abstrakt och opersonligt. Anonyma begrepp som "arbete", "kapital" och "råvaror" står i centrum för intresset. Näringslivet och de som arbetar skildras som ansiktslösa kollektiv. Tala om upp-och-ned-vända världen.

För att förstå hur välstånd skapats – och skapas – måste vi intressera oss för de människor av kött och blod som utvecklar och nydanar ekonomisk verksamhet. Om vi inte intresserar oss för människorna i det svenska välståndets historia, kommer vi aldrig att förstå vad som verkligen hände och inget lära för framtiden.

Självfallet handlar ekonomisk utveckling också om andra saker, så som politiska och sociala reformer och tekniska framsteg. Men för att det ska bli någon utveckling måste ju några ta vara på de möjligheter som reformer och teknisk utveckling bär med sig. Framstegen står och faller med individerna.

Anders Johnsons levande, fascinerande "Entreprenörerna – Sveriges väg till välstånd" sätter skapande människor i centrum. Den visar att enskilda insatser gör skillnad, att vi inte är hjälplösa bihang till "arbete" och "kapital" utan utrustade med vilja och förmåga. Därmed är den en ovanlig och ytterst angelägen bok för den som söker tränga djupare in i frågan om hur välstånd skapas.

Stockholm i februari 2002

Allan Åberg
Ansvarig Ungdomskommunikation

Historien om Niss Oskar

Niss Oskar Jonsson var ungefär 15 år då han fick en idé. Han bodde i Malung i Dalarna, en ort där man länge tillverkat skinnvaror. Niss Oskar upptäckte att det uppstod en hel del spill i form av små skinnbitar då olika produkter tillverkades. Kunde dessa bitar komma till någon nytta?

Niss Oskar började tillverka skidbindningar, skridskoremmar och delar till skidstavar av spillmaterialet. Och samma år som han fyllde 17, vi skriver då 1926, startade han ett företag kring denna verksamhet. Han satte sig på tåget och åkte ut på en säljresa. Då han kom till de stora varuhusen i Stockholm för att visa upp sina produkter, fick han så många beställningar att det uppstod leveransproblem.

Senare förklarade Niss Oskar att framgångarna nog delvis berodde på att handlarna i Stockholm tyckte lite synd om honom. Han hade aldrig varit utanför hembygden och var inte van att tala annat än ett utpräglat malungsmål som nog var lite svårt att förstå nere i huvudstaden.

Men Niss Oskar Jonsson var en skicklig företagare och han är den som mer än någon annan byggde upp Malung som industrisamhälle. ”Kungen av Malung” kallades han. 2002 gick han bort, 92 år gammal.

Det företag Niss Oskar grundade 1926 lever vidare och är sedan flera årtionden världsberömt – inte för skinnprodukter utan för idrottsutrustning. 1935 bytte Jonssons Fabriks AB namn till Jofa. Företaget är i dag världsledande på ishockeyutrustning, en utveckling som inleddes genom att man 1963 fick världspatent på en hockeyhjälm. Peter ”Foppa” Forsberg och Wayne Gretzky är några av de elitspelare som har använt utrustning från Jofa.

Niss Oskar Jonsson

DET HANDLAR OM ENTREPRENÖRER

Historien om Niss Oskar Jonsson är ett exempel på att det runt omkring oss finns massor av produkter, varumärken och företagsnamn som kan berätta en intressant historia för oss. En viktig del av dessa berättelser är entreprenörerna – alltså de människor som startade och utvecklade nydanande verksamheter.

Entreprenörer finns i alla grupper: män och kvinnor,

1814

1815

Viss avreglering av livsmedelshandeln.

1816

1817

Första svenska ångbåten i kommersiell drift.

1818

1819

Södertälje kanal.

Monica Lindstedt är en av tidningen Metros tre grundare.

PHOTOGRAPH BY

svenskfödda och invandrade, unga och gamla, högtbildade och lågutbildade, rika och fattiga, storstadsbor och landsbygdsbor. Det finns tre saker som utmärker en framgångsrik entreprenör:

- **Hon ska ha** en idé som hon tror mycket starkt på. Helst ska det inte vara så många andra som tror på idén. Det är ju i första hand den som gör något, som ingen annan tror på, som kan nå verkligt stora framgångar. Den som har en djärv idé måste därför räkna med att andra människor i början kommer att ogilla eller förlöjliga den. Ingen bank ville exempelvis ge något lån då Monica Lindstedt 1992 kom med idén till gratistidningen Metro. Men tidningen blev en av de största dagspressframgångarna i världen under 1990-

talet med avläggare i bland annat Prag, Göteborg, Budapest, Amsterdam, Helsingfors, Malmö, Santiago, Philadelphia, Zürich, Toronto, Rom och Buenos Aires.

- **Hon ska ha** en stark vilja att förverkliga idén. Det är bara resultatet som räknas. En god idé, som aldrig förverkligas, skapar inget entreprenörskap. Däremot kan ett misstag ibland leda fram till en lyckad produkt – om den som gör misstaget har tillräcklig fantasi för att se möjligheterna. Ett exempel är Västerbottensosten som uppfanns av Ulrika Eleonora Lindström i Burträsk, Västerbotten efter det att hon omkring 1870 hade hanterat en ostmassa felaktigt.

1820-talet Boskapskötseln ökar i jordbruket eftersom den höjda levnadsstandarden gör att människor börjar efterfråga mer animalieprodukter som kött, fläsk och smör. Saluslöjden ökar i omfattning, vilket lägger grund till en kommande industrialisering på flera håll i landet. *Nymodighet: bomullstyg.*

1820

Göteborgs sparbank,
Sveriges första sparbank.

1821

1822

Västgötadelen av Göta kanal.
Motala verkstad.

1823

- **Hon ska ha** en förmåga att organisera den verksamhet som behövs för att förverkliga idén. Det handlar bland annat om att skaffa fram kapital och utrustning, rekrytera medarbetare, organisera produktionen, hitta rätt marknader och ordna försäljningen. Det var organisationsförmågan och affärstalangen som gjorde Sophia Gumælius till en av Sveriges främsta reklam-pionjärer på 1800-talet.

Alla företagare är inte entreprenörer. De flesta driver sitt företag – mer eller mindre framgångsrikt – på ungefär samma sätt som de flesta andra företagare gör i sin bransch. De allra flesta företag är mycket små. Vid sidan av de stora företagsgrundarna finns hundratusentals människor som har startat butiker, verkstäder, restauranger, åkerier och andra företag och som har bidragit till ett ökat välbefinnande och en bättre fungerande

”En god idé som förblir en god idé är en värdelös idé. En halvbra idé som realiserar blir en värdefull idé.”

Håkan Lans, uppfinnare som har utvecklat datormusen, färggrafik för datorer och navigeringssystem för flyg och sjöfart.

service i stora och små samhällen runt om i Sverige.

På hundra år – från 1870 till 1970 – förvandlades Sverige från en fattig bondenation till ett av världens rikaste länder. Det är insatser av tusentals män och kvinnor som ligger bakom det svenska ekonomiska undret. De kan ha varit företagsledare, arbetare, tjänstemän, forskare eller politiker. En del av dessa människor gjorde nydanande insatser inom ett företag eller en annan organisation, inte genom att starta eget företag. De var då så kallade intraprenörer. Entreprenörerna inom näringslivet har alltså inte varit ensamma om att skapa det ekonomiska undret – men utan entreprenörer skulle Sverige inte ha kunnat gå från fattigdom till välbefinnande.

FÖR UNG FÖR FÖRETAGANDE?

Niss Oskar Jonsson var bara 17 år då han blev företagare.

Det finns många välkända företag som har grundats av unga personer:

Albert Bonnier var 17 år då han 1837 gav ut sin första egna förlagsprodukt, Bevis att Napoleon aldrig existerat. Bonniers är i dag Sveriges största mediekoncern.

Ingvar Kamprad var 17 år då han startade IKEA 1943.

Gunnar Dafgård var 18 år då han startade sitt företag 1937. Dafgårds är i dag Sveriges största familjeägda livsmedelsföretag.

Johan Petter Åhlén var 20 år då han 1899 startade postorderföretaget Åhlén & Holm, i dag varuhuskedjan Åhléns.

Ivar Bengtsson var 23 år då han 1884 startade det företag som i dag heter Brio.

Henning Throne-Holst var 23 år då han 1918 blev Marabous förste VD.

Sten A Olsson var 23 år då han 1939 grundade Stena Metall. Senare grundade han även färjerederiet Stena Lines.

Clas Adelsköld var 25 år gammal då han 1849 började bygga Sveriges första järnväg för allmän trafik, Frykstad-Klarälven. Han kom sedan att leda byggandet av över 3 000 kilometer järnväg i Sverige.

1824

1825

Gustavsbergs
porslinsfabrik.

1826

Teknologiska institutet i
Stockholm (senare KTH).

1827

Riksdagsbeslut om laga skifte.

1828

Chalmers i Göteborg.

1829

Hur skapas ekonomisk tillväxt?

I det gamla Sovjet och andra kommuniststater möttes medborgarna ofta av tomma butikshyllor eftersom den s.k. planekonomin kännetecknades av ineffektivitet och planlöshet.

Då ekonomisk tillväxt förklaras brukar man utgå från de tre produktionsfaktorerna: naturresurser, kapital och arbetskraft. Enligt detta synsätt skapas tillväxt genom till exempel upptäckten av nya råvaror, ökade investeringar, ökat arbetskraftsdeltagande och höjd utbildningsnivå.

Men dessa faktorer ger en ofullständig förklaring till hur tillväxt uppstår. Ryssland är exempelvis ett av världens råvarurikaste länder. Under Sovjettiden var investeringskvoten och arbetskraftsdeltagandet högt. Utbildningsnivån var också god. Ändå blev landet en ekonomisk, social och ekologisk katastrof.

Därför brukar man lägga till ytterligare en förkla-

ring till tillväxten, nämligen teknikfaktorn. Den representerar teknologisk utveckling i vid mening – alltså inte enbart traditionella tekniska uppfinningar utan även organisatoriska förbättringar. Men också med detta komplement är teorin ofullständig.

Dels finns det gott om exempel på skillnader i tillväxt mellan olika länder som inte beror på teknologin. Dels kan teorin inte förklara vad det är som påverkar den teknologiska utvecklingen. Varför går den teknologiska utvecklingen snabbare på vissa håll och – framförallt – varför är vissa länder överlägsna i att omsätta ny teknologi i praktiska tillämpningar?

Varför blev det Europa och inte det teknologiskt långt mer avancerade Kina som för 700 år sedan tog ledningen i den ekonomiska utvecklingen? Varför kom det lilla råvarufattiga Holland och inte den förmögna europeiska stormakten Spanien att på 1500-talet inleda en ekonomisk revolution? Varför skedde det första industriella genombrottet i Storbritannien och inte i Frankrike? Och – för att ta exempel från senare tid – vad är det som förklarar de dramatiska skillnaderna vad gäller ekonomisk tillväxt mellan Väst- och Östtyskland eller mellan Syd- och Nordkorea?

Ur denna diskussion växte det fram en delvis ny syn på ekonomisk tillväxt, den så kallade institutionella teorin som i dag har stor betydelse inom nationalekonomin. Genombrottet för denna skola kom då Douglass C North och Robert W Fogel 1993 tilldelades nobelpriset i ekonomi.

Denna teori lägger tyngdpunkten på hur de regelsystem (institutioner) som finns i samhället påverkar enskilda individers möjligheter och motivation att utbilda sig, arbeta, uppfinna, spara, investera, starta och driva företag etcetera. Om regelsystemen främjar

1830-talet Jordbrukets modernisering skapar en växande klyfta på landsbygden mellan jordägare och jordlösa. Men ekonomiska regleringar försvårar en tillräcklig industriell expansion som kan suga upp arbetskraftsoverskottet i jordbruket. Mekaniska industrier börjar dock etableras på flera ställen i landet.
Nymodighet: fosfortändsticka.

1830
Aftonbladet.
Första diligenslinjen
Stockholm-Ystad.

1831
Skånska Privatbanken i Ystad,
första privatbanken.

1832
Östgötadelen av Göta kanal.
Munktells mekaniska verkstad
i Eskilstuna.

1833

produktiva verksamheter, uppstår ekonomisk tillväxt. Det handlar bland annat om näringsfrihet, yrkesfrihet, frihandel samt lagar som definierar och skyddar äganderätter, kontrakt och avtal, regler för att hantera tvister, konkurser och så vidare.

Regler som främjar tillväxt är alltså långt ifrån samma sak som frånvaron av statsmakt. Tvärtom behövs en stark stat som kan skapa och upprätthålla goda regelverk. Staten kan också främja tillväxten genom till exempel utbildningsväsende och infrastruktur (bland annat järnvägar, vägar, el- och telenät). Därför är det också viktigt att den statliga administrationen är hederlig och kompetent, att det råder öppenhet och yttrandefrihet och att de politiska makthavarna står under demokratisk kontroll.

Förutom de juridiska reglerna finns också informella regler i samhället som kan främja eller försvåra utveckling. Det handlar om de attityder, traditioner och värderingar som präglar människorna och om sedvänjor som utvecklas inom affärlivet. De informella regelverken är väl så viktiga som de formella lagar-

na. Och de kan vara svårare att påverka och förändra. Historiskt sett grundlades marknadsekonomins utveckling i Europa först med informella attityder och sedvänjor, därefter utvecklades lagar som gynnade ekonomisk utveckling.

Informella regler är en viktig förklaring till de skillnader i entreprenörskap som finns mellan olika regioner i Sverige. De juridiska reglerna skiljer sig ju inte mellan till exempel Gnosjö i Småland, som präglas av en stark företagartradition, och många industriorter i Bergslagen, som i stället präglas av "bruksandan". Dessa orter grundades ursprungligen kring ett järnbruk vars ledning styrde både företaget och det övriga livet i samhället. Bruksföretagen kunde länge skapa en säker sysselsättning för alla på orten. Inställningen till eget företagande var ofta rätt negativ både bland befolkningen på orten, hos politikerna och i bruksföretagets ledning. Då det stora bruksföretaget hamnade i kris, drabbades hela orten av kris. Och det har ofta varit svårt att ta sig ur krisen därför att företagartraditionen har varit så svag.

Den dansk-norske författaren Aksel Sandemose formulerade i romanen *En flyktig korsar sitt spår* 1933 den så kallade Jantelagen som präglade den inskränkta och entreprenörsfientliga småstadsmiljön i romanens Jante, en stad inspirerad av Nykøbing Mors på Jylland där Sandemose föddes.

JANTELAGEN

1. Du skall icke tro, att du är något.
2. Du skall icke tro, att du är lika god som vi.
3. Du skall icke tro, att du är klokare än vi.
4. Du skall icke tro, att du är bättre än vi.
5. Du skall icke tro, att du vet mer än vi.
6. Du skall icke tro, att du är förmer än vi.
7. Du skall icke tro, att du duger något till.
8. Du skall icke skratta åt oss.
9. Du skall icke tro, att någon bryr sig om dig.
10. Du skall icke tro, att du kan lära oss något.

1834

Silvermyntfot införs vilket stabiliserar penningväsendet. Rydboholm, första mekaniska bomullsväveriet.

1835

Tackjärnstillsverkningen släpps fri.

1836

1837

Bonniers förlag.

1838

1839

Liljeholmens stearinfabrik.

Det stora svenska lyftet

Ur filmen *Barnen* ifrån Frostmofjellet.

”Under det förfärliga nödåret i slutet av 1860-talet kom en sådan skara vandrande från Frostmofjellet högt oppe i Norrland. Skaran bestod av en liten flock på sju barn, som ensamma vandrade fram genom utarmade, vinterödsliga bygder. Ingen far eller mor följde dem åt. Sju stycken utmärglade små och den, som liksom förde dem an, var bara på trettonde året. Han hette Ante, egentligen Anders.”

Inledningen till Laura Fitinghoff: *Barnen* ifrån Frostmofjellet, 1907

Under tre år i slutet av 1860-talet drabbades Sverige av missväxt och många människor svält ihjäl. 1868 anordnades i London en insamling till förmån för det svältande svenska folket. Sverige tillhörde då Europas fattigaste länder. Hundra år senare var vi ett av de allra rikaste länderna i världen. Det stora svenska ekonomiska lyftet har radikalt förbättrat levnadsvillkoren för alla svenskar. Arbetstiden har nästan halverats men vi

producerar tjugo gånger mer. Vi lever längre, har högre utbildning och är friskare. Arbetsplatserna och bostäderna är sundare.

Mellan 1870 och 1970 hade Sverige den högsta ekonomiska tillväxten i världen, näst efter Japan. Förklaringen till detta ekonomiska under handlar till stor del om att Sverige fick nya regler som var mer gynnsamma för entreprenörskap.

Fram till mitten av 1800-talet hade de flesta ekonomiska verksamheter i Sverige varit omgivna av förbud och begränsningar. Staten bestämde vilka som fick ägna sig åt olika yrken, var verksamheten fick äga rum och hur den skulle bedrivas. En viktig orsak till Sveriges snabba ekonomiska utveckling var de liberala reformer som genomfördes framförallt under perioden 1840-70. Skråväsendet ersattes av näringsfrihet, frihandel infördes, folkskolan startade, järnvägar byggdes och kvinnorna fick en starkare ställning.

SVERIGES LÅNGA RÖTTER

Det svenska ekonomiska undret hade inte varit möjligt om det inte sedan länge funnits en stark tradition av företagsamhet runt om i landet. Denna tradition hade flera orsaker:

En viktig förutsättning var att de svenska bönderna ofta ägde den jord de brukade och att även de bönder som arrenderade jord hade en relativt stark ekonomisk ställning. De svenska bönderna hade internationellt sett också ett stort politiskt inflytande lokalt och nationellt. Många bönder hade därför goda möjligheter att snabbt ta till vara på de nya affärsmöjligheter som öppnades på 1800-talet.

I slutet av 1700-talet inleddes en revolution i jordbruket. Jorden skiftades så att bönderna fick större sammanhängande jordar att bruka. Växtförädling,

1840-talet Den liberala reformvägen inleds. Sverige gynnas också av att England slår in på en frihandelslinje. Nu tar industrietableringarna fart på allvar. Lanthandlar etableras över hela landet. Vägväsendet börjar förbättras. *Nymodighet: stearinljus.*

1840

Kockums gjuteri och mekaniska verkstad i Malmö.

1841

Göteborgs mekaniska verkstad (Götaverken).

1842

Folkskolan.

1843

djuravel och förbättrade brukningsmetoder ökade avkastningen. Effektiviseringen inom jordbruket frigjorde arbetskraft som kunde få jobb i de industrier som började växa fram. Samtidigt ökade böndernas inkomster. De kunde därför börja köpa industrivaror, både konsumtionsvaror och maskiner för jordbruket. På så sätt skapade jordbruket och industrin tillsammans en positiv utvecklingsspiral.

Sedan århundraden tillbaka bedrev Sverige en omfattande export av järn och koppar. Produktionen var spridd på tusentals platser runt om i landet där människor i alla samhällsklasser på landsbygden och i städerna deltog. Det skapade ekonomiska och tekniska erfarenheter, liksom internationella kontakter, som lade en bra grund för det industriella genombrottet.

Den snabba ekonomiska tillväxten i Storbritannien och andra länder ökade efterfrågan på svenska råvaror, livsmedel och industriprodukter. Av stor betydelse var också att Storbritannien slog in på en frihandelslinje, vilket flera andra länder i Europa tog efter under andra halvan av 1800-talet. Därtill kom att teknologiska

Timmerflottningen kom igång på allvar då ångtekniken gjorde det möjligt att lägga sågarna vid kusten.

genombrott – till exempel ångsågen och thomasprocessen för stålframställning – skapade nya möjligheter att bygga upp industrier kring skogar och malmfyndigheter, inte minst i Norrland.

Det fanns gamla företagstraditioner även i andra bygder än dem där bergsbruket bedrevs. Just i regioner som saknade goda förutsättningar för såväl bergsbruk som jordbruk utvecklade bondebefolkningen ofta så kallad saluslöjd. Till skillnad från husbehovsslöjden och sockenslöjden (främst skraddare, skomakare, smeder och snickare) var saluslöjden inriktad på att sälja varorna utanför den egna regionen.

Saluslöjden fick ett uppsving under andra halvan av 1700-talet för att nå en kulmen på 1840-talet. Textilslöjden var viktigast men även trä, metall, skinn, ben, horn och lera användes som råvaror. Ur denna näring växte det på sina håll fram en fabriksindustri under 1800-talet. Försäljningsresorna gjorde också att invånarna kom i kontakt med andra bygder och andra traditioner, vilket stimulerade företagsamheten och nytänkandet. Den mest allsidiga svenska slöjdtraditionen finner vi i Dalarna, framförallt runt Siljan.

Det andra huvudområdet för saluslöjden låg vid Sydsvenska höglandet och sträckte sig från Sjuhäradsbygden i Västergötland (textil) över Finnveden i Småland (med bland annat Gnosjöes metallindustrier) ner till Göinge i Skåne (träprodukter).

DYNAMISKA DECENNIER

Den industriella utvecklingen under 1800-talet kan indelas i två faser. Den första industriella revolutionen – med ångmaskinen som drivkraft – inleddes kring 1750 och var starkt förankrad i jordbrukssamhället. Industrierna etablerades i stor utsträckning på landsbygden. Exporten var råvarubaserad med järn och stål,

1844	1845	1846	1847	1848	1849
Bolinders mekaniska verkstad i Stockholm. Jönköpings tändsticksfabrik.		Skråväsendet avskaffas. Förbudet mot lanthandel mildras. Bergsbruket avregleras. Gasverk för gatubelysning i Göteborg.	Nohab i Trollhättan.	Första aktiebolagslagstiftningen.	Reallinje på läroverken. Norrlands första ångsåg i Sundsvall. Fryckstadsbanan, första järnväg för allmän trafik.

Rälsläggning av Riksgränsbanan 1902.

spannmål, smör och sågade trävaror som viktiga produkter. Allt detta innebar att också inkomstökningen blev relativt spridd, geografiskt och socialt.

Omkring år 1890 skedde ett språng i den ekonomiska utvecklingen och den andra industriella revolutionen inleddes. Elektricitet och förbränningsmotorer började successivt efterträda ångmaskiner som viktigaste kraftkällor. Tillväxten ökade. Omvandlingstakten blev snabbare. Industrialiseringen blev mer koncentrerad till städerna. Industrier som riktade sig till svenska konsumenter, till exempel med kläder och skor, växte snabbt. Nya kunskapskrävande industribranscher som verkstadsindustrin samt massa och papper kom att överta rollen som de viktigaste exportnäringarna.

Det blev uppenbart att det nya industrisamhället som höll på att skapas byggde på andra ekonomiska förutsättningar än det gamla jordbrukssamhället. Städernas tillväxt, järnvägsnätets utbyggnad och dagspressens spridning skapade även nya politiska, sociala och kulturella förutsättningar. Nationella folkrörelser

byggdes upp. Kraven på demokrati och sociala reformer växte sig starkare. Det är därför ingen tillfällighet att en stor del av de organisationer som kom att präglade svenskt 1900-tal på arbetsmarknaden, i politiken och i övriga samhället grundades just under decennierna kring år 1900.

År 1900 arbetade fortfarande mer än hälften av svenskarna i jordbruket. Många var fattiga och led nöd. Men Sverige var inte bara ett fattigt jordbrukssamhälle. Det var också ett land på snabb marsch in i industrisamhället. För det mesta fanns det gott om jobb och för de flesta människor ökade den ekonomiska standarden nästan varje år. 1880 måste en industriarbetare arbeta 4,5 timmar för att kunna köpa ett kilo fläsk. 1900 räckte det med knappt 3 timmar.

150 ÅR AV TILLVÄXT

	1850	1900	1950	2000
Befolkning, miljoner	3,5	5,1	7,0	8,9
Spädbarnsdödlighet, procent	15	9	2	0,35
Medellivslängd, år				
– Män	40	52	69	76
– Kvinnor	45	55	72	81
Andel boende i tätort, procent	10	28	66	84
BNP/capita (1900 = index 100)	50	100	400	1 000

FRÅN U-LAND TILL I-LAND

För hundra år sedan var Sverige, med dagens mått mätt, ett u-land. Barnadödligheten och medellivslängden motsvarade förhållanden som vi i dag kan finna i länder som till exempel Tanzania. Det kan vara intressant att jämföra de förutsättningar som fanns då Sverige började förvandlas från u-land till i-land med

1850-talet Under detta decennium växer exporten av trävaror och havre snabbt. Norrlands industrialisering inleds. Ett telegrafnät börjar byggas upp. Efter långa diskussioner beslutar staten att engagera sig i järnvägsutbyggnaden. Flera städer får gasbelysning. Nymodighet: kaffe.

1850

Första konsumentkooperativet i Örsunda.

1851

Förbud mot barnarbete på natten.

1852

1853

Telegraflinje Stockholm-Uppsala.

”Det fordras blott en hastig blick på allt vad vi behöva, allt vad vi varje dag, varje stund begagna, på alla de ansträngningar, alla de omflyttningar som härtill varit nödvändiga, för att övertyga oss om att miljoner människor varit verksamma och arbetat för att bereda oss dessa förmåner. Och tanken nästan svindlar, då den söker genomlöpa alla dessa oräkneliga kombinationer som därvid uppkommit. Och likväl har allt detta skett, utan våld, utan förtryck, utan att någon lidit orätt. Men hur skulle väl något sådant varit möjligt, om ej en stor, mäktig och sann grundsats varit den verkande kraften, den ledande tanken som ordnat det hela?! Och denna stora grundsats, denna fruktbarande tanke som allena förmått frambringa allt detta, den heter: frihet – frihet i avtal – frihet i handling.”

Den liberale finansministern Johan August Gripenstedt i ett riksdagsanförande 1866 där han förespråkar frihandel mellan länderna. Gripenstedt var den mest drivande politikern bakom reformer som frihandel, näringsfrihet och järnvägsbyggande.

de villkor som råder för de fattigaste länderna i dag.

Fler människor i världen har lyfts upp ur djup fattigdom under de senaste 50 åren än under de närmast föregående 500 åren. Framförallt i Asien och Latinamerika har många länder genomgått en snabb ekonomisk utveckling. Däremot är situationen betydligt allvarligare i Afrika söder om Sahara. I jordens fattigaste länder saknas ofta de förutsättningar som lade grunden till det svenska ekonomiska undret:

- Den svenska industrialiseringen byggde mycket på böndernas starka ställning och på att jordbruket kunde utvecklas. Jordbrukarna i dagens fattiga länder har ofta en svag ställning. Det kan ha historiska skäl, till exempel att bönderna inte äger jorden. Det kan också bero på att staten genom priskontroller och andra regleringar försämrar jordbrukets villkor, kanske i tron att man därigenom främjar industrialiseringen. Men eftersom de flesta människor i fattiga länder lever av jordbruk är jordbrukets utvecklingsmöjligheter en nyckelfaktor för landets utveckling. Om jordbruksbefolkningen får det bättre, kan också industrialiseringen lättare komma igång.

- Sverige gynnades av att Storbritannien slog in på en frihandelslinje på 1840-talet. Dagens u-länder drabbas hårt av att de rika länderna subventionerar sin jordbruksexport och sätter upp höga handelshinder för de varor som är lättast att exportera för fattiga länder, främst livsmedel och textilvaror.
- De svenska affärstraditionerna från bland annat saluslöjden kunde i många fall utvecklas till en fabriksindustri. De affärstraditioner som funnits i dagens u-länder har i många fall drabbats av inbördeskrig, andra konflikter eller utländska maktintressen.
- Sverige var på 1800-talet sedan länge en stabil nationalstat med en relativt hederlig och kompetent förvaltning. Även om vi inte blev en fullt utvecklad demokrati förrän på 1920-talet, fanns redan på 1800-talet yttrandefrihet och andra demokratiska inslag i vårt styrelseskick. Flera av dagens fattiga länder har varit hårt drabbade av korruperade och inkompetenta förvaltningar och av förtryckarregimer som saknar annat ekonomiskt intresse än sin egen personliga vinning.

1854

Riksdagsbeslut om stambanenät.

1855

Skandia.

1856

Stockholms Enskilda Bank.
Lokdragna järnvägar.

1857

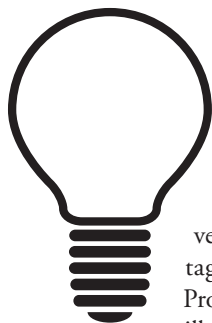
Ogifta kvinnor
kan bli myndiga.

1858

1859

Göteborgs-Posten.

Industrisnillena

I jordbrukssamhället fanns normalt inte en så stor marknad eller så goda transportmöjligheter att företag kunde specialisera sig på att tillverka varor i mycket långa serier.

Ända fram till slutet av 1800-talet tillverkade ett typiskt svenskt industriföretag ofta väldigt många olika varor. Produktionsserierna var korta och ofta tillverkades varor på direkt beställning, vilket gjorde dem dyra.

Under slutet av 1800-talet blev det emellertid allt vanligare med industriföretag som specialiserade sig på en eller några få produkter, vilket sänkte tillverknings-

kostnaderna. Det handlade både om äldre företag som genomgick en radikal förnyelse och om nya företag. Inom den senare gruppen finner vi bland annat de så kallade snilleindustrierna, alltså företag som bildades för att sälja produkter som byggde på en svensk uppfinning eller konstruktion. De kom i många fall att snabbt sälja en betydande del av sin produktion på export. Flera av dessa snilleföretag finns fortfarande kvar och spelar stor roll för svensk ekonomi. I tabellen nedan anges några exempel på svenska uppfinningar och snilleindustrier. Flera av uppfinnarna gjorde även andra viktiga uppfinningar än dem som nämns här.

De svenska industrisnillena och deras uppfinningar tillhör de mest kända inslagen i det svenska närings-

År	Uppfinning	Uppfinnare	Entreprenör	Företag
1844	säkerhetständsticka	Gustaf Erik Pasch	Janne Lundström	Jönköpings tändsticksfabrik (Swedish Match)
1865	dynamit	Alfred Nobel	Alfred Nobel	Nitroglycerin AB (Dyno Nobel)
1878	separator	Gustaf de Laval	Oscar Lamm	AB Separator (Alfa Laval)
1883	automatisk telefonväxel	Lars Magnus Ericsson	Lars Magnus Ericsson	LM Ericsson
1891	skiftnyckel	Johan Petter Johansson	Berndt (BA) Hjort	Bahco
1892	trefasssystem (växelström)	Jonas Wenström	Ludvig Fredholm	Asea (ABB)
1904	elsvetsning	Oscar Kjellberg	Oscar Kjellberg	Esab
1905	klippapparat för fyrar	Gustaf Dalén	Gustaf Dalén	Aga
1907	självreglerande kullager	Sven Wingquist	Sven Wingquist	SKF
1923	absorptionskylskåp	Carl Munters och Baltzar von Platen	Axel Wenner-Gren	Electrolux

1860-talet Ny produktionsteknik gör stålet mycket billigare. Handelshindren minskar i Europa. Vattenledningar börjar byggas i de större städerna. Missväxt 1866-68 skapar svält i delar av landet, vilket ger upphov till den första stora emigrationsvägen till USA. *Nymodighet: fotogenlampa.*

1860

Fri in- och utvandring, fri rörlighet inom landet.

1861

Stambanan Stockholm-Göteborg, Munksjö pappersbruk.

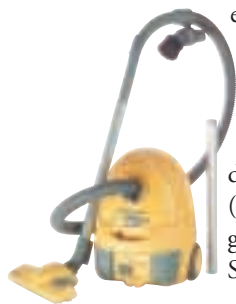
1862

1863

livets utveckling. Många beskrivningar av det svenska näringslivets historia handlar nästan enbart om just detta. Då är det lätt att missuppfatta vad ekonomisk utveckling handlar om. Visst är tekniska uppfinningar viktiga. Men näringslivshistoria är mycket mer än teknikhistoria.

Många företagsframgångar bygger på helt andra saker än tekniska innovationer, till exempel marknadsföring, arbetsorganisation, ledarskap och försäljningskanaler. (Niss Oskars idé att utnyttja spillet i skinnindustrin, var en lysande affärsidé men knappast en avancerad uppfinning.) Det finns också många exempel på att en uppfinning inte leder till någon industriell utveckling. Det kan bero på att uppfinnaren saknar intresse eller förmåga för entreprenörskap, på att det inte finns någon lämplig entreprenör i omgivningen eller på regelsystemen och attityderna i samhället.

För att en uppfinning ska leda till utveckling fordras alltid att det finns en entreprenör. Några av uppfinnarna som nämns i tabellen, till exempel Alfred Nobel, Sven Wingquist och Gustaf Dalén var framgångsrika både som uppfinnare och företagsledare. Men exempelvis Jonas Wenström sakande både håg och fallenhet för företagande. Den drivande entreprenören bakom Aseas tillkomst var affärsmannen Ludvig Fredholm. Visserligen var Gustaf Erik Pasch delägare i

en tändsticksfabrik i Stockholm. Men den som utvecklade säkerhetständstickan och skapade ett verkligt snilleföretag var Janne Lundström i Jönköping. Och den som skapade de stora framgångarna för kylskåpet (och dammsugaren) var Electrolux grundare, Axel Wenner-Gren, en av Sveriges största försäljningssnillen.

ALFRED NOBEL OCH GUSTAF DE LAVAL

En bra belysning av entreprenörskapets betydelse kan vi få genom att jämföra två geniala uppfinnare, Alfred Nobel och Gustaf de Laval.

1862 lyckades Alfred Nobel för första gången få nitroglycerin att explodera. Men sprängämnet var ännu inte möjligt att använda praktiskt. Nobel kom att göra en serie banbrytande uppfinningar som revolutionerade sprängtekniken: tändhatten 1864, dynamiten 1865, spränggelatinet 1875 och nobelkrutet 1884. Genom Nobels uppfinningar ökade sprängverkan dramatiskt samtidigt som olycksriskerna minskade. Hans uppfinningar kom att få mycket stor betydelse över hela världen i gruvor och i anläggandet av tunnlar, järnvägar, kanaler etcetera.

Alfred Nobel var en mångsidig uppfinnare som sysslade med rader av projekt. Sammanlagt tog han ut 355 patent inom vitt skilda områden. Han har sagt: ”Om jag får 300 idéer på ett år och en av dessa är användbar, då är jag nöjd.” Nobel var också en mycket skicklig företagsledare som skapade ett världs-

1864

Näringsfrihet. Modern banklagstiftning där räntan släpps fri. Dagens Nyheter. Nitroglycerin AB.

1865

Sverige ansluter sig till det internationella frihandelssystemet. Beckers.

1866

1867

1868

Dalslands kanal. Sandvik.

1869

Det speciella munstycke som Gustaf de Laval konstruerade för att effektivt utnyttja ångans kraft i turbinen, användes långt senare i rymd-farkosternas raketmotorer.

omspännande företagsimperium. Han slutade som en ytterst förmögen man. Vägen dit var inte lätt. Hans far Immanuel var också företagare men gick i konkurs två gånger. Stundtals levde familjen under mycket knappa omständigheter. Många omkom vid sprängolyckor, bland andra Alfreds yngre bror Emil.

Gustaf de Laval var, liksom Nobel, en mycket

skicklig uppfinnare. Han tog ut 92 svenska patent och grundade 37 företag. Inom två områden gjorde de Laval väsentliga insatser som uppfinnare och industrigrundare, nämligen separatorer och ångturbiner. 1878 hade han utvecklat den första kontinuerligt arbetande separatorn som var både snabbare och effektivare än tidigare konstruktioner. 1883 fick han patent på den första praktiskt användbara ångturbinen.

Lika framgångsrik som de Laval var som uppfinnare, lika katastrofal var han som företagare. Han saknade helt sinne för att hålla kostnaderna under kontroll och sökte sig ständigt till nya projekt. Den som under de första åtta åren höll ordning på det företag som från 1883 hette AB Separator var hans studiekamrat Oscar Lamm. 1886 hade Lamm fått nog av de Laval och lämnade Separator. Han kom sedan att göra viktiga insatser för att rädda det krisdrabbade verkstadsföretaget Atlas (i dag Atlas Copco).

Att några av de företag som Gustav de Laval startade kunde överleva och utvecklas berodde på att företagsledningarna lyckades hålla de Laval utanför verksamheten och hindra att företagets pengar slukades av nya, kostsamma projekt. de Laval avled djupt skuldsatt 1913 och på hans minnessten står: ”De höga hastigheternas man.”

1870-talet Den ekonomiska tillväxten tar nu fart på allvar, liksom järnvägsutbyggnaden. Elbelysning införs i några industrier. 1878 inträffar den första industriella ekonomiska krisen, till stor del beroende på att många har satsat pengar i järnvägsprojekt som sedan inte kan genomföras. *Nymodighet: symaskin.*

1870

Sydsvenska Dagbladet.

1871

Skånska Cement (Cementa).
Handelsbanken.

1872

Skandinavisk myntunion med
kronan som myntenhet.
Cloetta. Atlas Copco. Modo.

1873

Tjänstesnillena

Den ekonomiska utveckling som inleddes i Sverige i mitten av 1800-talet brukar vi kalla den industriella revolutionen. Men det var inte bara industrin som påverkade och påverkades av utvecklingen. Från mitten av 1800-talet fram till 1960-talet växte tjänstesektorn i stort sett lika snabbt som industrisektorn och därefter är det bara tjänstesektorn som har växt. (Se diagrammet på sidan 20!)

Det svenska ekonomiska undret kan inte förstås om vi inte också tittar på vad som hände inom tjänstesektorn. Här skedde en snabb utveckling inom till exempel finansiella tjänster (bank och försäkring) och transporter (järnvägar, sjöfart och senare även biltrafik).

Ett av 1800-talets främsta svenska tjänstesnillan var AO Wallenberg. Han skapade 1856 den första moderna affärsbanken, Stockholms Enskilda Bank, föregångare till dagens SEB. Till de nyheter han införde var att öppna bankkonton där allmänheten kunde sätta in pengar och få ränta. Genom det moderna banksystemet kunde industrins ökande behov av kapital tillgodoses. Bankerna blev också viktiga centra för ägande och omstruktureringar i näringslivet.

Wallenberg spelade även en viktig roll i styrelsen för Sveriges första försäkringsaktiebolag, Skandia, som grundades 1855. Han var också riksdagsman och medverkade där till banklagstiftningens modernisering, metersystemets införande och till en starkare ställning för kvinnorna. Dessutom lade han grunden till den industri- och finansdynasti som under 1900-talet skulle bli landets i särklass mäktigaste.

Sjöfarten var under 1800-talet en av de viktigaste svenska exportnäringarna. På 1890-talet passerade ångfartygen tonnagemässigt segelfartygen i den svenska handelsflottan. 1890 grundades två linjerederier som

skulle få stor betydelse för svensk sjöfart: Nordstjärnan av Axel Johnson och Tirfing av Axel Broström. Några viktiga grundare av rederier under 1900-talet var Sven Salén (kyl- och frystransporter), Olof Wallenius (biltransporter) och Sten A Olsson (färjetrafik). Sverige är i dag världens tolfte största redarnation (åttonde plats om inhyrda fartyg räknas med).

Genom järnvägarna och det ökade välståndet utvecklades också besöksnäringen, alltså hotell, restauranger och liknande tjänster. En av pionjärerna inom denna bransch var Wilhelmina Skogh. Hon öppnade bland annat järnvägsrestaurang och järnvägshotell i Storvik, Gästrikland, moderniserade Bollnäs hotell, arrenderade jaktmark för att locka turister och byggde telefonledningar mellan Bollnäs och Gävle. 1897 blev hon chef både för de stora hotellen till Stockholmsutställningen och för Turisthotellet i Rättvik.

Wilhelmina Skogh

PRESSBILD

1874

Gifta kvinnor kan få rätt att förvalta sin egen ekonomi.

1875

1876

LM Ericsson.

1877

Första hästspårvagnen i Stockholm.

1878

Metersystemet och svensk normaltid.

1879

John Fröbergers i Finspång, första postorderföretaget.

Fem år senare utsågs hon till direktis för Grand Hôtel i Stockholm.

Wilhelmina Skogh förstod sig på att utveckla turistresandet genom att etablera bekväma hotell i närheten av järnvägen. Hon introducerade det kontinentala grönsaksbordet i Sverige (och kunde därigenom minska något på det dyrare köttet). Hon försåg hotellen med centralvärme och elektriskt ljus så att de kunde drivas året om. I Rättvik blev hon pionjär för skidturismen. Och på Grand Hôtel byggde hon Vinterträdgården och introducerade blomsterutsmyckningar på restaurangerna.

HANDELSMÄNNEN

1900-talets enorma ökning av varukonsumtionen hade inte varit möjlig om det inte också hade ägt rum en genomgripande utveckling inom handeln. En ny distributionsform, som fick genomslag för ungefär hundra år sedan, var postorderhandeln. Sedan kom bland annat varuhus, butikskedjor och snabbköp.

1894 blev Johan Petter Andersson från Insjön i Dalarna agent för det första postorderföretaget i Sverige, John Fröbergers i Finspång. Detta företag hade grundats 1879 och är fortfarande verksamt. 1897 började även farbrodern Erik Andersson arbeta där. Då tyckte man på företaget att det blev för många anställda som hette Andersson, varför J.P. och Erik fick byta namn till Åhlén (efter födelsesocknen Åhl) respektive Holm.

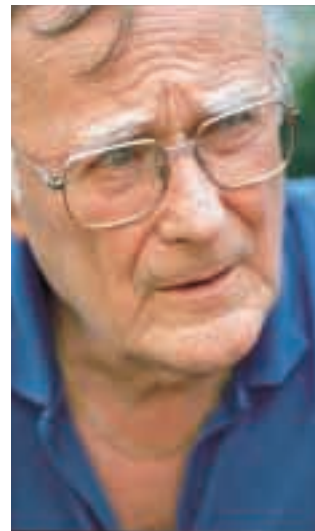
Det rör sig alltså om männen bakom postorderföretaget Åhlén & Holm, i dag varuhuskedjan Åhléns. Företaget grundades 1899. Den första produkten – ett porträtt på kungafamiljen – såldes i 100 000 exemplar. Efter ett par månader kom den första katalogen som innehöll 272 artiklar. Inte minst för landsbygdens folk blev katalogen en flitigt läst skrift som öppnade en ny

värld av konsumtionsmöjligheter. Efter en tid lämnade Erik Holm ägandet av företaget men J.P. drev rörelsen vidare med stormsteg.

1911 genomförde Åhlén & Holm en 25 000 kilometer lång resa med reklambil. Många svenskar fick göra sin första biltur i den bilen. Två år senare spred man reklambroschyrer från flygplan och arrangerade flyguppvisningar runt om i landet. Företaget fortsatte att växa och till slut blev det omöjligt att klara distributionen från Insjön varför man 1915 flyttade till

Stockholm. Men tre år senare var det dags för den 23-årige cykelhandlaren Clas Ohlson att starta det postorderföretag i Insjön som fortfarande ligger kvar där.

Lantbrukarsonen Ingvar Kamprad startade 1943 en postorderrörelse, IKEA, med allehanda varor. Företagsnamnet är en förkortning för Ingvar Kamprad, Elmtaryd,

1880-talet Thomasprocessen möjliggör utvinning av järnmalmen i Lappland. Affärsbankerna börjar få en stark ställning i näringslivet. Vattenkraften börjar användas för elproduktion. Flera städer bygger avloppssystem. Efter stor politisk strid 1887 överger Sverige frihandelslinjen. *Nymodighet: telefon.*

1880
Första telefonnätet i Stockholm.

1881
Ytterligare begränsningar av barnarbetet. Assa. Perstorp. Zoégas.

1882
PUB i Stockholm.

1883
Asea. Avesta järnverk. Gröna Lund.

IKEA och H&M är två av de senaste decenniernas mest framgångsrika företag. Bilderna på sid 18 visar IKEA:s grundare Ingvar Kamprad och varuhuset vid Kungens Kurva vid invigningen 1965.

Agunnaryd. Den första katalogen kom 1951. Två år senare köpte han en snickerifabrik i Älmhult och gjorde om den till möbelutställningshall. De platta paketen kom 1955 och det första varuhuset öppnade i Älmhult tre år senare. 1965 invigdes varuhuset vid Kungens Kurva utanför Stockholm. Utformningen hade inspirerats av Guggenheims berömda konstmuseum i New York. I dag driver IKEA egna varuhus i över 20 länder och har omkring 65 000 medarbetare.

Erling Persson var son till en charkuterihandlare och bestämde sig tidigt för att bli sin egen affärsman. Han sålde det mesta han kom över. Den första stora framgången var pappersjulstjärnan Tindra Kristall som lanserades 1941 då Erling var 24 år. 1943 grundade han Ur & Penn (ursprungligen Pennspecialisten). Fyra år senare öppnade han damklädesbutiken Hennes i hemstaden Västerås. Det var efter ett besök i USA 1947 som Persson hade sett en helt ny typ av klädesaffär med hög omsättning och låga priser.

1968 köpte Erling Persson jakt- och vapenaffären Mauritz Widfors i Stockholm för att komma över affärslokalen. Med köpet följde ett lager herrkläder och Perssons företag började nu även sälja herrkläder varför det 1968 bytte namn till Hennes & Mauritz. 1982 tog sonen Stefan Persson över och företaget har under senare decennier varit ett av Sveriges internationellt mest framgångsrika handelsföretag. H&M har i dag över 800 butiker i 14 länder.

Mjölmarsonen Per-Olof Ahl hade varit en framgångsrik reseförsäljare för olika produkter då han började sälja kappor till vrakpris i en källarlokal i Mölndal 1953, vilket blev starten för Kapp-Ahl.

Det gemensamma för Kamprad, Persson och Ahl var att de utvecklade nya rationella distributionsmetoder enligt principen låga kostnader + snabb omsätt-

PERSSENS BILD

ning = lågt pris + god lönsamhet. Dessa företag har, liksom övrig handel, hela tiden utvecklat allt effektivare logistiska lösningar. (Logistik = organisering av transporter och andra materialflöden så att varor finns på rätt plats vid rätt tillfälle.) Handeln är i dag ledande i att använda avancerade IT-lösningar för att organisera flöden av varor, pengar och information.

1884

Alla ogifta kvinnor myndiga vid 21 år.
Modern patentlagstiftning.
Brio.

1885

Elbelysning på gatorna i Härnösand.

1886

Skånska Cementgjuteriet (Skanska).

1887

1888

Första arbetskyddslag för vuxna.
Rikstelefonnät börjar byggas.
Bacho.

1889

PRESSBILS BY

DET STORA VARUHUSET

Under mitten av 1800-talet etablerades de första varuhusen i Frankrike, Belgien och USA. Men det dröjde till slutet av seklet innan de första svenska varuhusen grundades. Den svenske pionjären hette Josef Sachs. 20 år gammal blev han 1892 chef för den ledande detaljhandelsfirman Joseph Leja i Stockholm. Det var på hans initiativ som Nordiska Kompaniet (NK) bildades 1902. Sachs kom att leda företaget, först som VD sedan som

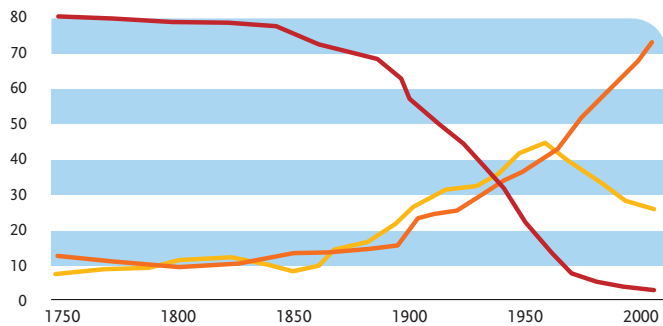
styrelseordförande, till sin död 1949.

Varuhuset på Hamngatan, som den berömda arkitekten Ferdinand Boberg ritade efter amerikanska förebilder, togs i bruk 1915. Här utspelas Sigfrid Siwertz roman Det stora varuhuset från 1926. Fast i boken heter varuhuset Goldmans:

”Då ni nu varit inne hos Goldmans för att köpa er en päls eller ett synålsbrev, har ni då rätt betänkt, vilket sagolikt ting ett stort varuhus i själva verket är och hur alla världens länder fått bidraga till dess rikedom. Efter blott fem minuters vandring där inne i hallarna har ni sett siden från Kina, Japan, Lombardiet, vävnader av ull från Australien och Argentina, pälsverk från Sibirien, Alaska, Australien, fiskben från Rosshavet, paradisfågel-fjädrar från Nya Guinea och Borneo, ris från Malackahalvön, elfenben från Sudan, diamanter från Sydafrika och tobak från Kuba och Sumatra, för att inte tala om frukt och specerier från Sicilien, Mindre Asien, Tasmanien, Californien, Främre Indien, Moluckerna, Java och Västindien.”

NORDISKA KOMPANIET/INOMENIGEN STORHOKIÅRS FÖRETAGSAMMEN

DEN SVENSKA EKONOMIN UNDER 250 ÅR

Diagrammet visar andelen förvärvsarbetande. Tjänsteverksamheterna har under senare decennier egentligen vuxit ännu mer än diagrammet antyder eftersom ungefär hälften av arbetsuppgifterna inom industrin numera handlar om tjänster (forskning, utveckling, design, försäljning, service etcetera) snarare än fysisk tillverkning.

- Jordbrukssektorn
- Industrisektorn
- Tjänstesektorn

1890-talet Verkstadsindustrin samt massa och papper blir nu viktiga exportnäringar. För hemmamarknaden etableras livsmedels-, textil- och skoindustrier. Av stor betydelse är trefasssystemet för växelström som möjliggör kraftöverföring på längre sträckor. Nymodighet: cykel.

1890

LKAB.
Linjerederierna Nordstjärnan
och Tirfing.

1891

Scania.

1892

Helsingborg-Helsingör,
första tåg färjan till utlandet.

1893

Företagsamma kvinnor

I de flesta skildringar av den svenska ekonomiska historien – och det gäller även för denna skrift – är det männen som dominerar. Ändå har det funnits hundratusentals kvinnor runt om i landet som med framgång har drivit företag. Men deras historia är till stor del okänd och oskriven. Även i dagens medier skildras oftast de manliga företagen, också i branscher och regioner där många företagare är kvinnor.

Fram till slutet av 1800-talet var det lilla familjeföretaget dominerande inom nästan alla branscher. Både mannen och hustrun gjorde normalt viktiga insatser i företaget. (Vi vet exempelvis att Lars Magnus Ericssons hustru Hilda gjorde en viktig insats i företaget, framförallt under de första åren.) Men formellt var det mannen som stod för rörelsen även i de fall där det var kvinnan som gjorde det mesta, till exempel därför att maken var sjuklig, försupen eller inkompetent.

Kvinnor hade fram till mitten av 1800-talet mycket begränsade möjligheter att självständigt utöva olika näringar och yrken. Av sociala skäl kunde fattiga kvinnor få tillstånd att driva till exempel vissa former av enklare handel som inte ansågs konkurrera med de manliga handlarna. Det fanns dessutom kvinnor som drev krogrörelse, bryggeri eller slakteri. Änkor hade också rätt att ta över rörelsen vid makens död.

Även efter det att näringsfriheten hade införts var många yrken, framförallt offentliga tjänster, stängda för kvinnor, antingen genom direkta förbud eller indirekt genom att kvinnor var utestängda från högre utbildning. Dessutom dröjde det ända till 1921 innan även gifta kvinnor blev myndiga och fick rätt att självständigt råda över sin ekonomi.

Under 1700-talet var alunbruket i Andrarum Skånes största företag med 900 personer registrerade på bruket. (Alun användes för färgning, garvning,

pappersframställning och medicinska ändamål.) I spetsen för företaget stod en av de mest betydelsefulla kvinnliga företagsledarna i skånsk historia, nämligen Christina Piper. Hon var gift med Carl Piper som år 1700 lämnade landet för att tillbringa resten av livet i krigståg och krigsfångenskap.

Christina kunde med stor skicklighet förvalta och utvidga familjens egendomar. 1725 förvärvade hon det krisdrabbade alunbruket i Andrarum och kunde genom sin goda organisationsförmåga och ekonomiska styrka få ordentlig fart på verksamheten. I brukets närhet lät hon 1740 uppföra slottet Christinehof. Även om hon tämligen önskränkt härskade över brukets arbetare lät hon bygga både skola och sjukhus åt dem. Hon införde också ett eget myntsysteem på bruket.

Här är några andra företagsamma kvinnor som förtjänar att uppmärksammas:

Erika Aittamaai var en fattig skogsarbetarhustru i Lovikka, Norrbotten som 1892 stickade den första Lovikkavanten.

PRESSBILD

1894

1895

Djursholmsbanan,
världens första eljärnväg
för persontrafik.

1896

Filmföreläsning
i Malmö.

1897

Trelleborgs
gummifabrik.

1898

LO.

1899

Åhléns.
Kooperativa förbundet.
Pressbyrån.

Katarina Bröms var för 300 år sedan en mäktig brukspatron i Ockelbo, Gästrikland som bland annat drev bruksrörelse i Åbron, Brattfors, Viksjö, Åmot och Hällbo.

Maria Sofia De la Gardie blev änka 1648 vid 21 års ålder och fick ansvar för familjegodsen spridda i Sverige och runt Östersjön. Hon grundade flera industrier på Tyresö utanför Stockholm, bland annat klädestillverkning och färgeri.

Anna Margareta Donner övertog 1751 ansvaret för det Donnerska huset i Visby. Här fanns både en handelsbod och exportrörelse. Hon utökade verksamheten bland annat genom att köpa handelsfartyg, förvärva jordbruk och anlägga industrier.

Eva Ekeblad drev med stor självständighet de stora hushållen vid det Ekebladska huset i Stockholm och vid godset Stola på Källand i Västergötland. Hon blev 1748 den första kvinnliga ledamoten i Vetenskapsakademien sedan hon drivit praktiska försök och skrivit uppsatser om hur man kunde använda den nymodiga potatisen som råvara för tillverkning av bröd, stärkelse, brännvin och puder samt framställa tvål för blekning av bomullstyg.

Amalia Eriksson var en fattig änka i småländska Gränna som tillverkade den första polkagrisen för försäljning 1859.

Sophia Christina Lilliestierna köpte på 1700-talet det vansköta Surahammars bruk i Västmanland och drev det sedan med framgång i ett par decennier.

Mor Kerstin på Stämmemad utanför Kinna i Västergötland gjorde en pionjärsats då det gällde hemvävning av bomullstyger i början av 1800-talet, vilket lade grunden till Sjuhäradsbygdens expansiva textilindustri.

Märta Måås-Fjetterström öppnade 1919 verkstad i skånska Båstad där hon tillverkade sina berömda mattor.

Det finns i dag cirka 100 000 kvinnliga företagare i Sverige utanför jordbruket, vilket är drygt en fjärdedel av alla företagare. Kvinnor startar ungefär en tredjedel av de nya företagen och kvinnoandelen bland företagen har fördubblats under 90-talet. 90 procent av det kvinnliga nyföretagandet är inom tjänstesektorn. Den vanligaste verksamheten bland nystartarna är att vara konsult.

Även om de lagliga hindren för kvinnligt företagande sedan länge är avskaffade, möter kvinnor ofta större svårigheter än män: Diskriminering och fördomar gör att kompetenta kvinnor får stå tillbaka för mindre kompetenta män. En stor del av de förvärvsarbetande kvinnorna finns inom vård, omsorg och utbildning där kommuner och landsting är de största arbetsgivarna. Här är möjligheterna att driva företag mindre än i de näringsgrenar som domineras av män. Kvinnor tar normalt ett större ansvar för hushållsarbetet än män, vilket gör det svårare för dem att driva företag, särskilt som de höga skatterna gör det mycket dyrt för hushållen att köpa tjänster.

1900-talet Omkring år 1900 börjar de första bilarna rulla i Sverige. Den ekonomiska utvecklingen går snabbt. Staten börjar under 1900-talets första decennium förbereda en utbyggnad av vattenkraften i stor skala.
Nymodigheter: grammofon, tvättmedel.

1900

1901

Electrolux.
Elspårvagn i Stockholm.

1902

SAF.
NK.
Göteborgs-Tidningen.

1903

Malmbanan
Luleå-Narvik.

UPPDRAGSPIONJÄRERNA

Sedan 1980 är det framförallt de privata tjänsterna som har expanderat och de utgör numera drygt hälften av tjänstesektorn. Den mest expansiva verksamheten är företagstjänster, framförallt så kallad uppdragsverksamhet som utförs åt andra företag, inte åt hushåll. Det rör sig om till exempel reklam, konsultation, data-tjänster, budfirmor, städning och bevakning.

Det finns även inom uppdragsverksamheten företag med en lång historia. Här finns också intressanta kvinnliga pionjärer. En av dem var Sophia Gumælius. 1877 grundade hon en annonsbyrå i Stockholm, det äldsta ännu existerande reklamföretaget i Sverige. Affärsidén var att när ett företag ville annonsera i flera tidningar, skulle det inte behöva vända sig till mer än ett ställe för att beställa och betala annonserna. Verksamheten gick bra och hon öppnade kontor också i Malmö, Göteborg, Oslo och London.

Sophia Gumælius var en stor affärsbegåvning och när hennes affärsvänner ute i landet klagade på att de hade svårt att få tag på tryckeriutrustning grundade hon 1883 ett företag som drev handel med tryckfärg, skrivmaskiner, papper och tryckeritekniskt materiel. Hon var även aktiv i den kvinnliga rösträttsrörelsen och Publicistklubben.

1902 firade annonsbyrån 25 år och den hade då två telefonlinjer och 27 anställda, nästan alla kvinnor. Sophia Gumælius hyllades i pressen när hon ”efter 25 års oförtrutet arbete satt trygg och ståtlig i den stora skrivbordsstolen bakom sitt amerikanska skrivbord, vilket alltid var täckt med papper i så hög grad att ett redaktionsbord omöjligt kunde vara mer belastat”. Då hon avled 1915 sade Selma Lagerlöf: ”Det är som när en storfura faller i skogen.”

Det fanns länge ett förbud mot privat arbetsför-

medling i Sverige. Men då förbudet avskaffades i början av 1990-talet, ledde detta till en snabb utveckling av så kallade bemanningsföretag. Dessa företag har kommit att få en stor betydelse för att hjälpa både företag och offentlig sektor att rekrytera personal – och de har också kunnat hjälpa människor med en svag ställning på arbetsmarknaden att få större möjligheter att hitta ett jobb som passar dem.

Det största svenska bemanningsföretaget i dag är Manpower. Det är också det äldsta. Företaget grundades 1953 av Ulla Murman under namnet Stockholms Stenografservice. Affärsidén var då att hyra ut kontorspersonal till företag för att lösa deras tillfälliga behov.

Reklam är inget nytt. Här är Pix halstabletter.

1904

Aga.
Esab.

1905

1906

Sydkraft.

1907

SKF.

1908

Monark.

1909

Första flygningen på
Gärdet i Stockholm.
Tågfärja till kontinenten
Trelleborg-Sassnitz.

Invandrarna som byggde landet

Då vi beskriver den svenska ekonomiska historien får vi inte glömma bort att den har utvecklats i ett internationellt sammanhang. Människor, varor, kapital och idéer har rört sig över gränserna.

Den svenska ekonomiska historien är i stor utsträckning våra invandrades. Knappast något viktigt

steg har tagits utan medverkan av människor som har invandrat till vårt land. En förklaring är att invandra-re ofta har kompetenser, erfarenheter och internationella kontakter som har saknats i Sverige. Dessutom är miljöer där människor har skilda bakgrunder mer kreativa än de miljöer där alla har samma bakgrund. Där alla tänker lika, blir det sällan särskilt mycket nytt tänkt.

HANSAN

Från 1100- till 1400-talet dominerade tyska Hansan Nordeuropas politik och ekonomi. Tyska köpmän, framförallt från Lübeck, fick stor betydelse i Sverige. Tyskarna bidrog till utvecklingen av en rad städer bland annat i Mälardalen och längs Östersjökusten. Vårt språk är sedan dess fullt av ord som vi lånat från tyskan, till exempel betala, borgmästare, handel, krögare, köpman, mynt, rådhus, räkenskap, skraddare, slaktare och snickare.

Tyskarna var intresserade av järn och koppar från Bergslagen och de införde flera förbättringar i gruvorna. I ortsnamn som Garpenberg, Saxhyttan och Tyskstöten lever minnet av detta vidare. ”Garp” är nämligen ett öknamn för tysk och ”sax” syftar på sachsare. Eftersom Hansans skepp inte kunde komma in i Mälaren behövde tyskarna en plats där järnet kunde lastas om. I mitten av 1200-talet började därför Stockholm växa fram och snabbt bli landets största stad. I Skåne organiserade Hansan ett omfattande sillfiske som gav upphov till flera städer.

Gustav Vasa kom till makten mycket tack vare stöd från Lübeck men när han väl satt säker på tronen, såg han till att minska det utländska inflytandet. Samtidigt var han mycket intresserad av att locka hit utlänningar som kunde bidra till vår ekonomiska

1910-talet Förkrigstidens långa högkonjunktur fortgår till 1917 då krigsavsparningarna skapar allvarliga försörjningsproblem för bl.a. livsmedel. De ekonomiska problemen kvarstår under decenniet. Elektrifieringen tar fart. Armerad betong börjar användas som byggnadsmaterial vilket möjliggör bl.a. höghus och stora broar. En modern varvsindustri börjar byggas upp.
Nymodigheter: glödlampa, biograf.

1910

Industriförbundet.
Första längre svenska
spelfilmen.
Trollhätte kraftverk.

1911

1912

1913

Astra.

utveckling. Agenter skickades ut i Europa och kontor öppnades bland annat i Danzig för att knyta kontakter. Den kanske viktigaste förnyelsen av svenskt näringsliv under 1500-talet var att tyska smeder då införde stångjärnsmidet.

HOLLÄNDARE OCH VALLONER

Ett litet land som Sverige hade inte kunnat uppträda som stormakt på 1600-talet utan hjälp av ett stort antal utländska specialister. Antalet invandrare vid seklets mitt utgjorde inte mer än två till tre procent av befolkningen. Men bland de viktigaste personerna inom politik, ekonomi och kultur fanns många invandrare.

Under 1500-talet hade Nederländerna blivit Europas mest utvecklade ekonomi och det var härifrån de viktigaste invandrarna nu började komma. I Stockholm grundade 1657 Johan Palmstruch, som var holländare född i Riga, en bank som gav ut de första sedlarna i Europa. Reinhold Rademacher, som var industriman från Livland men av nederländsk börd, anlade på 1650-talet Carl Gustafs stad, en järn-, stål- och kopparindustri i Eskilstuna. De flesta arbetarna rekryterades från Tyskland. Göteborg grundades 1621 för att locka dit holländare och staden byggdes upp av och för holländare.

Ingen invandragrupp har blivit mer omtalad i svensk historia än de valloner som kom hit på 1600-talet. De gav Sverige en unik kvalitetsprodukt, vallonsmidet, som under ett par århundraden var utgångsmaterial för världens bästa kvalitetsstål. Totalt var de invandrade vallonerna knappt 1 000 bruksarbetare som utvecklade hela järnproduktionen från kolning till smide. De kom från det som i dag är södra Belgien och norra Frankrike.

De som rekryterade vallonerna till Sverige var

Louis De Geer, Sveriges genom tiderna mest betydelsefulla invandrare (om vi undantar en del kungar) och Willem de Besche. Den senare stod för den tekniska och industriella utvecklingen medan De Geer ansvarade för finansiering och marknadsföring. På 1610-talet gjorde De Geer stora vapen- och kopparaffärer för den svenska kronans räkning i Amsterdam och lade grunden till den svenska kanonexporten. 1627 kom De Geer till Sverige. Han fick monopol på kanongjutningen och övertog driften av kronans alla vapenfabriker. Han anlade en egen fabrik för lättare vapen i Norrköping, drev mässings- och pappersbruk, klädetillverkning och skeppsbyggeri. Han köpte bruk i Finspång och i Uppland, där Lövsta (som De Geer förfranskade till Leufsta) blev det främsta.

Även i Norrbotten gjorde invandrarna viktiga insatser. Vid Kengis nära Pajala anlade 1646 lübeckaren Arendt Grape världens nordligaste järnbruk. I Svappavaara drev de holländska bröderna Abraham och Jacob Momma kopparbrytning och de startade 1674 världens nordligaste mynttillverkning vid kopparhyttan i Leppäkoski. De blev så förtjusta i alla renar de såg att de vid adlandet antog namnet Reenstierna.

DE FOR ÖVER HAVEN

Under 1700-talet avtog den holländska invandringen. I stället blev den brittiska och tyska viktigare. En större grupp skotska flyktingar kom till Göteborg 1746 efter de skotska Stuartarnas misslyckade försök att återta kungamakten i Storbritannien. Flera skottar gjorde viktiga insatser för den svenska utrikeshandeln, bland annat i det framgångsrika Ostindiska kompaniet. Familjer som Campbell, Carnegie, Chalmers, Dickson och Hall spelade en viktig roll under 1700- och 1800-talen.

1914	1915	1916	1917	1918	1919
Apotekens monopol på läkemedelstillverkning avskaffas.	Ålvkarleby och Porjus kraftverk.		Hakonbolaget, föregångare till ICA.	Clas Ohlson i Insjön.	Åtta timmars arbetsdag. Svensk Filmindustri (SF).

I Tumba söder om Stockholm grundades på 1700-talet ett sedelpappersbruk. Holland var ledande inom detta område men den holländska staten ville inte att denna kunskap skulle spridas till andra länder. Två holländska experter, bröderna Erasmus och Kasper Mulder, kunde dock smugglas in i Sverige och holländarna kom i tre generationer att dominera vid Tumba pappersbruk.

Under 1800-talet inleddes den svenska industrialiseringen på allvar. Kontakterna med Storbritannien var viktiga eftersom det landet sedan 1700-talet var den mest utvecklade ekonomin i världen. Därifrån kom många av de människor, idéer och produkter som lade grunden till den svenska industrialiseringen.

Den som introducerade den moderna maskinindustrin i Sverige var engelsmannen Samuel Owen. Han hade gått ut i yrkeslivet vid tio års ålder. Owen hade då sammanlagt nio månaders skolgång bakom sig och var knappt läskunnig. Han fick senare anställning i industrin och blev modellsnickare, gjutare och maskinuppsättare. Han vistades första gången i Sverige 1804-05 för att sätta upp några engelska ångmaskiner.

1809 öppnade Owen en egen maskinverkstad i Stockholm. Den fick stor betydelse som förmedlare av engelsk industriteknik och blev en plantskola för svenska ingenjörer och arbetare. Där byggdes bland annat ångmaskiner och jordbruksredskap. Owen konstruerade den första svenska ångbåten i allmän trafik, Amphitrite 1818. Hjulångaren Yngwe Frey från 1821 har dock blivit mer ihågkommen eftersom det är på den båten som en stor del av handlingen i Carl Jonas Love Almqvists roman *Det går an* från 1839 utspelar sig.

I samband med första världskrigets utbrott 1914 stängde Sverige, liksom många andra länder, sina gränser. Invandringen av utländska medborgare till Sverige

var fram till 1940-talet inte särskilt stor. Men den svenska ekonomin fick ändå värdefulla impulser genom invandring – nämligen från 200 000 svenska återvändare från USA.

Från 1945 till 1970 rekryterade svenska företag 10 000-tals arbetare varje år från till exempel Finland, Italien, Jugoslavien och Turkiet. Utan dessa invandrare skulle Asea, Saab, SKF, Volvo och andra svenska storföretag inte ha kunnat utvecklas så bra som de gjorde.

Efter 1970 upphörde i stort sett arbetskraftsinvandringen från länder utanför Norden. I stället kom flyktingar och anhöriga till tidigare invandrare. För första gången i Sveriges historia började nu stora grupper komma från länder utanför Europa.

Många svenskar med invandrabakgrund driver i dag företag inom en rad olika branscher. Invandrarföretagarna har ofta en hög utbildning. I vissa invandrargrupper är företagandelen betydligt större än hos etniska svenskar. Det finns över 70 000 företag som drivs av invandrare eller barn till invandrare. Dessa företag ger jobb åt minst 250 000 människor, vilket är mer än fyra gånger så många som arbetar i jordbruket.

Antalet invandrarföretag tredubblades på 1990-talet.

Vart femte nytt företag startas i dag av invandrare eller barn till invandrare.

1920-talet Decenniet inleddes med en djup ekonomisk kris som relativt snabbt går över. Många företag och ägare slås ut vilket ger nya aktörer chansen då ekonomin återhämtas. 1924-29 är en stark tillväxtperiod där snabbväxande moderna företag gör succé på världsmarknaden. Lastbils- och busstrafiken får sitt genombrott. *Nymodigheter: radio, el- och gasspis.*

1920
Karlsöns Klister.
Gevalia.
Flygpost Malmö-Berlin.

1921
Även gifta kvinnor
myndiga.

1922
Tidningarnas
Telegrambyrå (TT).

1923

HERBERT FELIX OCH BOSTONGURKA

I slutet på 1930-talet märkte P. Håkanssons ättiks- och salubrinfabrik i Eslöv att hushållens efterfrågan på ättika minskade. Husmödrarna ville köpa färdigkonserverade grönsaker i stället för att själva göra inläggningar. Problemet var att hitta någon som behärskade konsten att industriellt framställa exempelvis ättiksgurkor. Man hittade en sådan person, nämligen Herbert Felix. Han var en tjeckisk jude som hade flytt från Tjeckoslovakien undan nazisterna. Övriga delar av familjen, som drev en konserveringsfabrik, gick under i

förintelsen. Felix anställdes som chef för gurkavdelningen på företaget, vilken han sedan själv övertog i ett eget företag, Felix AB.

Då andra världskriget hade pågått en tid, skrev Felix ned utförliga instruktioner för företagets skötsel och åkte över till England för att ta värvning i de frivilliga tjeckiska styrkor som stred för de allierade. Felix deltog vid landstigningen i Normandie och återvände sedan i full officersuniform till fabriken i Eslöv. Han upptäckte då att man inte utnyttjade ändarna på gurkorna eftersom de inte såg så snygga ut i glasburkarna för skivad ättiksgurka. Felix gillade inte detta slöseri utan begärde förslag till hur gurkändarna skulle användas. Efter en tid uppfanns en ny produkt, hackad gurka som fortfarande säljs under namnet Bostongurka.

SVENSKA INVANDRARPRODUKTER

Många välkända svenska varumärken är också invandrarnamn, till exempel:

Abba betyder AB Bröderne Ameln, efter de norska köpmän som 1906 startade konserverföretaget. Det ligger sedan 1928 i Kungshamn, Bohuslän.

Beckers är uppkallat efter tysken Wilhelm Becker som 1865 öppnade en specialaffär för färg och fernissa i Stockholm.

Bonniers grundades som bokförlag av den danske invandraren Albert Bonnier 1837.

Berns har namn efter tysken Heinrich Robert Berns som 1863 grundade en legendarisk restaurang i Stockholm.

Carnegie – i dag en investmentbank – grundades 1803 som handelshus i Göteborg av David Carnegie, vars far George, kom som flykting från Skottland 1746.

Cloetta grundades i Malmö 1873 av de schweiziska bröderna Bernhard, Chrisoffer och Nutin Cloetta. Sedan 1900 ligger Cloetta i Ljungsbro utanför Linköping

Panos Emporio är en baddräktstillverkare grundad av greken Panos Papadopoulus i Mölndal 1986.

Zoégas startade som kaffehandel i Landskrona grundad 1881 av italiensk-brasilianske Carlos Zoéga. Sedan 1886 ligger Zoégas i Helsingborg.

1924

AB Aerotransport (ABA) startar flygtrafik.

1925

Reguljära radiosändningar.

1926

Volvo. Jofa.

1927

1928

1929

SCA. Första svenska ljudfilmen.

Gå i kluster

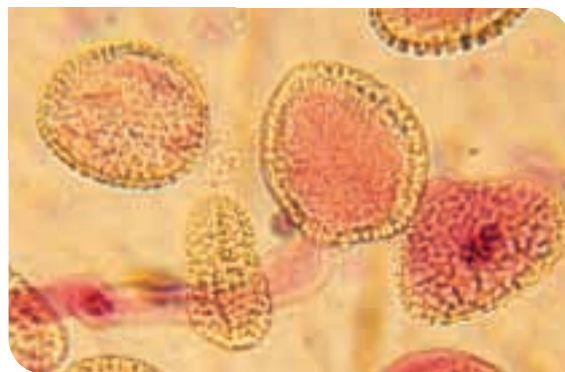
Under senaste år har man inom forskningen och i den allmänna debatten fått ett ökat intresse för ekonomiska kluster eller utvecklingsblock. Ett kluster består av flera företag inom samma eller samverkande branscher som är koncentrerade till en ort eller en region. Exempel på berömda utländska kluster är Hollywood (film), Silicon Valley (elektronik), Detroit (bilar), London (finans) och Milano (mode). Kartan visar några svenska kluster.

I goda företagsmiljöer kan det uppstå utvecklingsblock med flera stora och små företag som verkar inom närliggande branscher. I vissa fall är de konkurrenter, i andra fall samverkansparter. Hård lokal konkurrens och kvalificerade kunder stimulerar utvecklingen av kompetens och teknik. Volvos och Scania's lastbilstillverkning är ett exempel på hur stimulerande konkurrens inom ett land kan skapa produkter i världsklass.

I sådana utvecklingsblock finns ofta goda forsknings- och utbildningsresurser. Här kan viktiga internationella kontakter etableras och hit söker sig människor med speciella kompetenser. Underleverantörer kan specialisera sig inom små nischer men ändå utnyttja stor-driftsfördelar. Ofta skapas – bland annat genom avhoppare från

I Sälen finns kluster inom skidturism.

I Uppsala finns kluster inom bioteknik.

stora företag – nya företag i samma eller kompletterande branscher för att lösa problem och tillvarata affärsmöjligheter som utvecklingsblocket ger upphov till. Inte minst viktigt är att geografiskt koncentrerade utvecklingsblock möjliggör informell informations-spridning och kontaktsverksamhet – branschskvaller, alltså.

Vissa kluster kan vara unga (till exempel filmklustret i Trollhättan) medan andra kan ha långa historiska rötter. Flera svenska kluster (till exempel handel och textil i Sjuhäradsbygden, metallindustrin i Gnosjöregionen och småindustrin i övre Dalarna) har utvecklats ur saluslöjden, alltså där bondebefolkningen redan på 1700-talet bedrev hantverk för försäljning utanför den egna regionen.

Att ett utvecklingsblock etableras i en region är naturligtvis ingen garanti för evig framgång. Skoindustrin i Örebro och Kumla är nästan borta. Att vissa företag överlever decennium efter decennium, att vissa regioner kan upprätthålla ett livskraftigt utvecklingsblock beror på att människor ständigt försöker experimentera, tänka nytt, avveckla, omvandla och utveckla.

1930-talet Den internationella ekonomiska krisen når Sverige och fördjupas med finansmannen Ivar Kreugers död 1932. Ekonomin återhämtar sig relativt snabbt, främst p.g.a. den kraftiga devalveringen av kronan 1931. Sysselsättningen i industri- och tjänstesektorerna passerar jordbruket. Tätortsborna blir fr.o.m. nu fler än landsbygdsborna och invandrarna fler än utvandrarerna. Järnvägsnätet når sin maximala längd. Reguljär inrikes och internationell flygtrafik etableras. *Nymodigheter: dammsugare, nagellack.*

1930

Volvo Areo.

1931

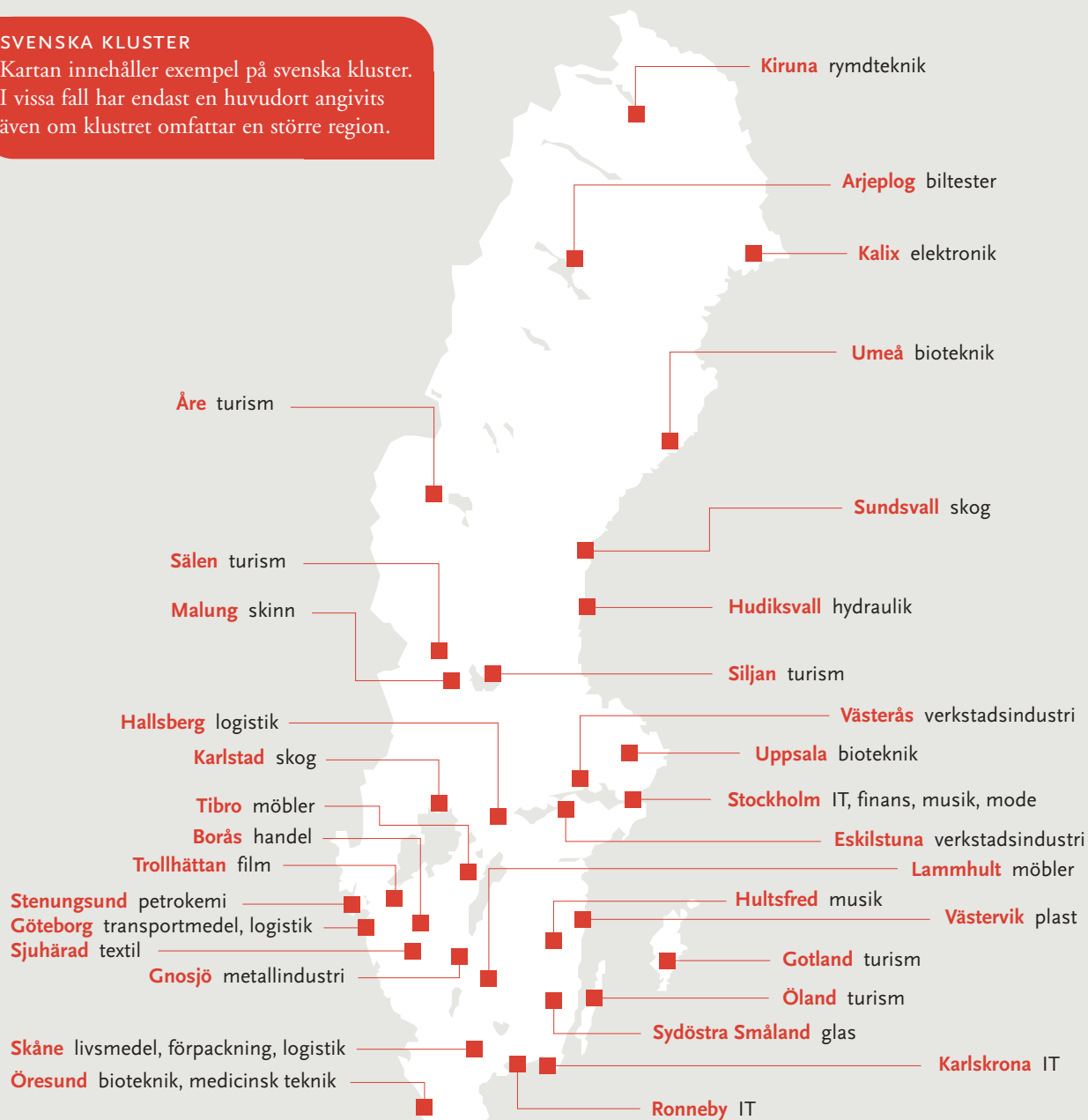
Boliden.

1932

1933

SVENSKA KLUSTER

Kartan innehåller exempel på svenska kluster. I vissa fall har endast en huvudort angivits även om klustret omfattar en större region.

1934

Securitas.
Wallenius Lines.
Stiga.

1935

1936

Bromma flygplats.

1937

Inlandsbanan.
Saab.
Sandrews.
Dafgård.

1938

Två veckors semester.
Saltjöbadsavtalet
mellan SAF och LO.

1939

Den tredje industriella revolutionen

Sverige och världen genomgår nu den tredje industriella revolutionen. Den första byggde på ångmaskinen, den andra på elektriciteten och förbränningsmotorn. Nu är det telekom och datorer som utgör de nya bas-teknologier som påverkar företag i alla branscher. Precis som för hundra år sedan, präglas Sverige och världen också av en ökad internationalisering.

Den tekniska och ekonomiska utvecklingen skapar ständigt nya affärsmöjligheter. Men samtidigt ökar kraven på utveckling, anpassning och omställning för den som ska klara den ökade konkurrensen.

Allt detta ökar betydelsen av entreprenörer. Kanske är entreprenörerna viktigare i dag än under tidigare omvandlingsskeden. Den relativa betydelsen av råvaror och andra naturgeografiska förutsättningar har minskat. Kapital och information kan numera röra sig obehindrat över nationsgränserna. Det som i dag mest av allt skapar konkurrenskraft för ett land, en region eller en ort är kompetenta människor och en förmåga att snabbt och effektivt utveckla och anpassa produktionen till de snabba förändringar som präglar marknaderna.

Var finns då de nya affärsmöjligheterna? Var finns framtidens jobb? Vilka entreprenörer kommer att lyckas? – Frågorna är fel ställda.

Även om nya företag och arbetstillfällen säkert kommer att skapas, vet ingen exakt vilka jobb eller vilka företag som kommer att uppstå eller växa. Ingen kunde i förväg säga att till exempel IKEA skulle bli ett mycket framgångsrikt företag. En anledning är att de företagare som har störst framgångar ofta är de som gör något som ingen annan tror på. Så blir det också på 2000-talet. Om tillräckligt många människor prövar olika idéer – och om villkoren för företagande är goda i samhället – då kommer också många nya fram-

gångsrika företag att startas och växa.

Men ekonomisk utveckling handlar inte främst om gamla och nya företag utan om gamla och nya lösningar. Elektricitetens genombrott innebar att alla företag blev ”elektriska” – oavsett om de var två år eller två hundra år gamla. På samma sätt blir alla företag nu ”elektroniska”.

Visst finns det äldre företag som inte klarar av att ställa om till en ny bas-teknologi. Nedläggningen är ännu större bland nystartade företag, som ännu inte har byggt upp en organisation och marknadsposition. Många viktiga tillämpningar av den nya informations-tekniken görs exempelvis inom etablerade företag i alla

branscher – från gruv- och skogsindustrin till detaljhandel och försäkringsbolag. LKAB har brutit järnmalm i Kiruna under 100 år. Där finns i dag världens modernaste underjordsgruva. 1999 började man styra truckarna genom trådlös telefoni, vilket var världens första 3G-nät.

Möjligheter till entreprenörskap – och intrapre-

1940-talet Under kriget minskar utrikeshandeln kraftigt. Många ransoneringar införs och hela ekonomin inriktas på att klara folkförsörjning och försvarsberedskap. Då kriget är över står det oskadade svenska näringslivet berett att sälja varor till det krigshärjade Europa samtidigt som svenska konsumenter längtar efter varor som de har måst avstå från p.g.a. kriget. För att möta industrins expansionsbehov börjar Sverige importera arbetskraft. *Nymodigheter: kylskåp, nylonstrumpor.*

1940

Linjebuss.

1941

Findus.
Hasselblad.

1942

1943

IKEA.
Sandöbron, världens
längsta betongvalvsbro.

Entreprenören Jan Stenbeck (högra bilden) hade en avgörande betydelse för det svenska mobilteleundret.

nörskap – finns inom alla branscher. Men låt oss nämna några områden där det säkert kan hända mycket i framtiden och där det finns exempel på framgångsrika svenska entreprenörer.

TELEUNDREN

Sverige blev både i slutet av 1800- och 1900-talen en av världens främsta telenationer. Orsakerna var att det fanns driftiga entreprenörer och att staten tillät en hård konkurrens.

En av de första svenska telefonlinjerna drogs i Stockholm 1877 av den 23-årige Henrik Tore Cedergren. 1880 grundade Stockholm Bell det första telefonnätet i Stockholm. Cedergren tyckte att företaget tog för mycket betalt varför han 1883 startade Stockholms Allmänna

Telefonaktiebolag (SAT). Cedergren tog kontakt med Lars Magnus Ericsson som 1876 hade startat en verkstad för telegrafutrustning. Nu fick Ericsson tillhandahålla utrustning åt SAT.

En hård konkurrens uppstod mellan Stockholm Bell och SAT vilket ledde till låga priser och snabb spridning. I slutet av 1880-talet köptes Bell-bolaget av SAT men konkurrensen fortsatte eftersom Telegrafverket (senare Televerket) startade ett telefonnät i Stockholm. 1918 köpte Telegrafverket SAT:s nät i Stockholm. Samtidigt gick SAT och LM Ericsson samman i ett bolag.

I slutet av 1900-talet inleddes en ny epok i svensk telehistoria där vi blev världsledande inom mobiltelefoni. Nu var Jan Stenbeck den nydanande entreprenö-

1944

TCO.
Expressen.

1945

1946

SAS.

1947

SACO.
Hennes & Mauritz.
Konsum öppnar snabbköp
i Stockholm.

1948

Kvällsposten.

1949

ren. Äventyret inleddes då hans företag Comvik (senare Comviq), trots protester från Televerket (senare Telia) och Ericsson, fick regeringens tillstånd 1981 att driva ett modernt mobiltelenät i konkurrens med Televerket. Under hård kamp vidgades konkurrensen och 1993 fick Sverige slutligen en mycket liberal telelagstiftning.

En viktig förutsättning för de två svenska teleudren var givetvis den tekniska utvecklingen som möjliggjorde bättre och billigare telefoner. Men tekniken var inte den enda orsaken (i så fall skulle skillnaderna mellan olika länder inte vara så stora). Det behövdes också företagare som såg telefonins möjligheter. Både Cedergren och Stenbeck var unika som tidigt trodde att telefoner respektive mobiltelefoner kunde bli något som alla skulle kunna ha. Då de började ansåg de flesta att tekniken var så dyr och komplicerad att telefonerna bara skulle få en begränsad spridning. Men då expansionen väl började komma igång blev den också pådrivande för en fortsatt snabb teknikutveckling. Tillverkare såg en växande marknad och utvecklingskostnaderna kunde slås ut på fler apparater, vilket gjorde att priserna sjönk ännu snabbare.

HÄLSOSAMMA FÖRETAG

Ett viktigt inslag i det svenska näringslivet under efterkrigstiden är de internationellt framgångsrika företagen inom läkemedel, medicinsk teknik och handikapphjälpmedel. Gambro är ett av de mest framgångsrika svenska företag som har grundats efter andra världskriget. Det startades i Lund 1964 och har möjliggjort en kraftig förbättring av behandlingsmetoderna för njursjuka. Företaget skapades av medicinprofessorn Nils Alwall och industrimannen Holger Crafoord. Alwall hade 1946 konstruerat den första kliniskt

användbara konstgjorda njuren. Genom hans medicinska kompetens och uppfinnartalanger samt Crafoords industriella erfarenheter och kapital kunde de bygga upp ett världsföretag.

Några andra exempel på företag som har hjälpt sjuka och funktionshindrade människor över hela världen är dessa:

- Xylocain är ett lokalbedövningsmedel framtaget av Nils Löfgren och Bengt Lundqvist i Stockholm. Flera läkemedelsföretag tackade nej till erbjudandet att tillverka preparatet innan Astra nappade och började sälja läkemedlet 1948. Xylocain gjorde Astra till ett stort internationellt företag, bland annat genom att det 1954 botade påven Pius XII:s hicka och sex år senare hjälpte USA:s president Dwight D Eisenhower mot oregelbunden hjärtverksamhet. Det används fortfarande över hela världen.
- Världens första inopererbara pacemaker (en batteridriven hjärtstimulator) byggdes av läkaren Rune Elmquist och inopererades 1958 av Åke Senning. Simens-Elma har fortsatt utvecklingen och tillverkat världens minsta pacemaker.

- Brånemarkskraven av titan, konstruerad av Per-Ingvar Brånemark i Göteborg, används för att skruva fast tänder i käkbenet. Över 1 500 000 människor världen över har sedan 1965 behandlats med Brånemark System® som produceras av Nobel Biocare.
- 1968 byggde professorn i neurokirurgi Lars Leksell i Stockholm den första Gammakniven, en apparat för "oblodig" strålbehandling av hjärntumörer. Den tillverkas och marknadsförs av Elekta.

1950-talet Rekordår med snabb ekonomisk tillväxt. Handelshindren i industrivärlden minskar. Fortsatt arbetskraftsinvandring. Många svenska familjer skaffar nu sin första bil.
Nymodigheter: tvättmaskin, TV.

1950

Tetra Pak.
Tunnelbana i Stockholm.

1951

Tre veckors semester.
Harsprånget, Sveriges största vattenkraftverk.

1952

Motorväg Malmö-Lund.
Kapp-Ahl.
Manpower.

1953

Losec blev under 1990-talet världens mest sålda läkemedel.

- Genotropin är ett tillväxthormon som utvecklades under 1980-talet av Kabi (senare en del av Pharmacia) trots det stora motstånd som då fanns mot genteknik i Sverige. Tiotusentals extremt kortväxta barn världen över har genom Genotropin kunnat uppnå normal längd.
- Punktskriftsprinter för synskadade har skapats av Björn Löfstedt i Luleå och den tillverkas där i företaget Index Braille som han grundade 1982.
- Magsårsmedicinen Losec blev under 1990-talet världens mest sålda läkemedel. Det började utvecklas av Astra Hässle i Mölndal under ledning av Ivan Östholm 1967 och blev godkänt läkemedel 1988.

Under 1960- och 70-talen växte välfärdstjänsterna – alltså utbildning, vård och omsorg – snabbt. Nästan all verksamhet bedrevs av kommuner och landsting. Men under 80- och 90-talen har det startats en hel del företag inom dessa branscher.

Anastasia Georgiadou är en av dem som har startat välfärdsföretag. Hon kom som femåring från Grekland till Stockholm. Hennes första företag var städföretaget Adena Clean, grundat 1989. Sex år senare startade hon Svensk Assistans och Handikappservice. Företaget anställer personliga assistenter för funktionshindrade.

PERMOBIL

Läkaren Per Uddén är urtypen för en entreprenör med en djärv vision som han med all kraft försöker förverkliga. Uddéns vision var att funktionshindrade ska ha samma rätt att få sina behov tillgodosedda som alla andra. Han var exempelvis tidigt ute på 1960- och 70-talen och lyfte fram frågor om handikappades sexuella behov. Men det som han har blivit mest känd för är den terränggående elektriska rullstolen Permobil.

1963 fick Per Uddén höra talas om en elektrisk rullstol. Men den fungerade bara på plana ytor, så Uddén startade ett utvecklingsarbete som 1966 ledde fram till den första Permobilen. Året efter grundades Permobil AB i Timrå. Det ligger fortfarande där och utvecklar och säljer avancerade transportlösningar för rörelsehindrade över hela världen.

1954

Gemensam nordisk arbetsmarknad.
Lindex.
Sifo.

1955

1956

Reguljära TV-sändningar.
Autoliv.

1957

1958

1959

Arlanda.

Det speciella med detta företag är att det i första hand riktar sig till personer med invandrarbakgrund. Kunderna kommer bland annat från Grekland, Turkiet, Libanon och Ryssland.

MUSIKUNDRET

Ett av de snabbast växande delarna av ekonomin i de rika länderna är den så kallade upplevelseindustrin – alltså företag som sysslar med till exempel underhållning, medier, fritid, turism och design.

Sverige exporterar i dag mer musik än något annat land i förhållande till folkmängden. Vi är i absoluta tal världens största musikexportör efter USA och Storbritannien. Det svenska musikundret bygger inte enbart på artister som ABBA, Ace of Base, Cardigans, E-type, Robyn och Roxette. Här finns också andra framgångsrika delar av den internationella musikindustrin, till exempel musikproducenten Max Martin och videoproducenten Jonas Åkerlund som båda har engagerats av till exempel Backstreet Boys, Britney Spears och Madonna. Musikentreprenören Håkan Waxegård har grundat och arrangerat många rockfestivaler, bland annat i Hultsfred.

Den som mer än någon annan skapade förutsättningar för det svenska musikundret var textförfattaren, musikförläggaren och affärsmannen Stikkan Anderson. Han startade musikförlaget Sweden Music, skivbolaget Polar och lanserade ABBA. Genombrottet kom då ABBA vann Eurovisionsschlagerfestivalen 1974. Men då var detta inte så populärt i alla kretsar. När Sverige året därpå skulle arrangera tävlingen ordnades omfattande protester. En ”anti-kommersiell folkfront” bildades där bland annat Svenska Körförbundet och producentföreningen vid Sveriges Radio och TV deltog.

The Cardigans med Nina Persson är en del i det svenska musikundret.

ISHOTELLET

Tjänsteexporten har under senare decennier växt snabbare än varuhandeln både globalt sett och för Sveriges del. Den utgör nu ungefär en fjärdedel av världshandeln. Finansiella tjänster, medier, telekommunikation och konsultation är några exempel på tjänsteverksamheter som har blivit allt mer internationella. Det finns

1960-talet Fortsatt snabb tillväxt. Sverige når sin högsta levnadsstandard någonsin i förhållande till omvärlden. De större företagen skaffar stordatorsystem. Industrisysselsättningen når ett maximum. Den offentliga sektorn börjar växa snabbt. I slutet av decenniet arbetar över 50 procent i tjänstesektorn. Problem i textil- och skoindustrierna är de första tecknen på att den industriella expansionsfasen är över. *Nymodigheter: frys, p-piller.*

1960

Sverige går med i Efta.
Fjällräven.

1961

Baby Björn.

1962

Stena Lines.
Wessels öppnar första
stormarknaden utanför Malmö.

1963

Fyra veckors
semester.

Icehotel i Jukkasjärvi är ett bevis på att en entreprenör kan omvandla ett problem – kyla – till en möjlighet.

flera exempel på stora, internationellt framgångsrika svenska tjänsteföretag, bland annat IKEA, H&M, Securitas (säkerhetstjänster), Stena Lines (färjerederi), OM-gruppen (elektroniska börser och marknadsplatser) och EF Education (utbildning).

Turismen tillhör en av de mest expansiva näringar-

na i världen. Även i Sverige växer besöksnäringen men den ligger på en lägre nivå än i många andra länder. Långa avstånd, osäkert klimat och höga skatter gör att turistnäringen hos oss har det lite besvärligare. Men det finns ändå entreprenörer som försöker och som lyckas. En av dem finns 20 mil norr om polcirkeln vid den gamla marknads- och kyrkplatsen i Jukkasjärvi vid Torne älv, nämligen Yngve Bergqvist.

Det var intresset för natur, ekologi och friluftsliv som fick Yngve att flytta norrut. Han arbetade med miljöfrågor på LKAB och började vid sidan av detta anordna äventyrspaddlingar och försrättning för turister. 1990 startade han det som kom att bli det berömda ishotellet dit människor från hela världen vallfärdar.

Vid Jukkasjärvi går Torne älv in i ett lite lugnare flöde och här blir isen särskilt klar och fri från luftbubblor. Varje år bygger Icehotel ett hotell med rum och sviter, Iskyrkan och Absolut Icebar. Det går åt 30 000 ton snö och 4 000 ton is. På sommaren kan man besöka konstutställningen Art Center som finns inne i det stora islagret. Varje år tas nya idéer fram för att utveckla verksamheten och bibehålla det stora intresset. 2003 års nyhet var att bygga en iskopie av Shakespeares Globe Theatre i naturlig storlek.

Yngve Bergqvist är en typisk entreprenör på det sättet att han förvandlar det som de flesta betraktar som ett problem – nämligen kyla, ödslighet och mörker – till en möjlighet. På flera håll i Norrbotten och Västerbotten har andra entreprenörer tillvaratagit samma förutsättningar för att etablera internationella centra för vintertestning av bilar, bilutrustningar och flygplan.

1964

Gambro.

1965

EF Education.

1966

1967

Permobil.

1968

Femdagarsvecka.

1969

TV 2.
WM-data.

Företagande är experiment

Det i särklass största företaget i skånska Höganäs bär samma namn som kommunen. Höganäs AB är världsledande vad gäller utveckling och tillverkning av järn- och metallpulver. Hur kommer det sig att detta företag finns just här? Om vi studerar geografi, naturförutsättningar och det övriga näringslivet i regionen, finner vi knappast något svar. Inga råvaror hämtas från trakten. Den metallurgiska traditionen i nordvästra Skåne är – med undantag av just detta företag – inte påtaglig.

Den enda vägen till förståelse av nuet går genom historien. I all korthet ser den i detta fall ut så här: I

nordvästra Skåne finns de enda svenska stenkolsfyndigheterna av någon betydelse. 1797 bildades ett stenkolsverk i Höganäs. Företaget började på 1800-talet även ta tillvara de leror som är geologiskt förbundna med kolet för att tillverka bland annat eldfast tegel och hushållskärl (bland annat det berömda lerkrus som Karlsson bar i en svängrem om halsen i August Strindbergs roman *Hemsöborna*, 1887). Kombinationen av kol- och lerfyndigheter kom här till nytta eftersom det gick åt mycket kol för att framställa lergodset.

Ingenjören Emil Sieurin gjorde en avgörande insats genom att utveckla den första kommersiella metoden

Höganäskrus

1970-talet Långvarig ekonomisk kris, bl.a. därför att oljepriserna stiger kraftigt. Många företag slås ut, bl.a. inom varvs- och stålindustrin. Den offentliga sektorn fortsätter att växa. Omflyttningen från landsbygd till tätorter upphör fr.o.m. decenniets inledning.
Nymodigheter: diskmaskin, miniräknare.

1970
40 timmars arbetsvecka.
Reguljära sändningar
av färg-TV.

1971
Första kommersiella
kärnkraftverket i
Oskarshamn.

1972
Fria affärstider.
Sturup.
Ölandsbron.

1973
McDonald's
till Sverige.

Plastcykeln Itera från 1982 är ett av de mest kända svenska affärsmislyckandena. Cykeln var svajig och dessutom reagerade inte de sensorer som styrde trafikljusen eftersom cykeln inte var av metall. 1984 lades tillverkningen ner.

för tillverkning av järnsvamp (en form av poröst järn), en metod som introducerades av företaget 1911. De lokala råvarorna kom till användning på flera sätt i järnsvampsframställningen: järnmalmen bäddades in i stenkolk, värmdes upp genom kolet och hela processen ägde rum i lerkapslar tillverkade i fabriken för eldfast gods.

Under 40-talet började företaget experimentera med att framställa järnpulver ur järnsvampen. Försöken blev framgångsrika och 1946 öppnades den första järnpulverfabriken. 1961 avslutades gruvepoken i

Höganäs och förutom en viss kulturhistoriskt motiverad produktion av saltglaserat stengods är företaget numera helt inriktat på pulverteknologi.

Om man betraktar historien i backspegeln är det lätt att uppfatta dessa successiva förändringar i Höganäs som naturliga eller självklara steg. Allt det nya har ju så elegant uppstått ur det gamla. Men detta är en allvarlig feltolkning av historien.

Framgångsrik företagsamhet bygger sällan på några naturliga eller självklara steg. Framgångsrikt företagan-

1974

Stadium.

1975

Stor & Liten.

1976

1977

Fem veckors semester.
Landvetter.

1978

Friskis & Sveltis.

1979

Närradio.

”En förutsättning för en entreprenör är att han ibland vågar misslyckas.”

IKEA:s grundare Ingvar Kamrad, 1993

de bygger i stället på att ta djärva steg, bedriva många experiment, att försöka göra det som ingen annan har tänkt på eller vågat göra. Bakom varje framgångsrik företagshistoria ligger därför också många misslyckade experiment och ofta långa perioder av dålig lönsamhet.

Bakom varje företag som lyckas, finns många företag som inte lyckas. Därför är det viktigt med en mångfald av företag och en mångfald vad gäller branscher, storlek, inriktning, struktur och ägande. Det är farligt om ett land eller en region blir starkt beroende av ett företag, en ägargrupp eller ett fåtal företag inom samma bransch.

Då vi beskriver den långsiktiga ekonomiska utvecklingen, bukar vi använda begreppet tillväxt. Men om man talar om tillväxt, leds tankarna lätt till en process där ett land närmast automatiskt hela tiden producerar mer och mer av samma saker och med samma metoder. Detta är vad långsiktig ekonomisk utveckling minst av allt handlar om. Vi förstår därför utvecklingen bättre om vi använder ordet omvandling.

UTVECKLING ÄR OMVANDLING

Långsiktig ekonomisk utveckling innebär att nya produktionsmetoder och nya produkter hela tiden introduceras samtidigt som äldre metoder och produkter försvinner eller i varje fall minskar i betydelse. Parallellt med detta sker – oundvikligen – ett skifte av aktörer. Nya företag slår sig in samtidigt som äldre företag försvinner eller i varje fall minskar i betydelse. Nya jobb skapas samtidigt som en del gamla jobb försvinner.

En av de mest berömda forskarna om entreprenörskap var den österrikisk-amerikanske ekonomen Joseph Schumpeter (1883–1950). Han har beskrivit den framgångsrike entreprenörens insats som ”skapande förstörelse”. Genom sin framgång slår entreprenören ut äldre strukturer och aktörer. Ingen omfattande utveckling är möjlig utan avveckling. Resurser i form av bland annat arbetskraft måste frigöras för att kunna skapa nya företag.

Om vi till varje pris försöker bevara de jobb som finns i dag, så förhindrar vi därmed också tillkomsten av nya arbetstillfällen. Risker finns att vi på längre sikt även förlorar de gamla jobben. Det finns flera exempel på hur man i företag försökt undvika besvärliga omställningar på kort sikt (som innebar att människor skulle förlora jobbet), vilket på lång sikt ledde till att hela företaget gick under. Ett sådant exempel är Facit i Åtvidaberg.

EN KRIS MED FACIT

Under 1960-talet ansågs Facit som ett av Sveriges mest framgångsrika företag. Det var världsledande inom ett område med lysande framtidsutsikter, nämligen kontorsmaskiner. I mitten av 1960-talet hade Facit stora expansionsplaner. En ny fabrik byggdes, nya bostadsområden uppfördes och man övervägde också att bygga en flygplats. 1971 meddelade ledningen för Facit att företaget befann sig i en djup kris. Året efter köptes det av Electrolux och 1976 tillverkades den sista räkne-maskinen i Åtvidaberg, Östergötland.

Hur kunde företaget gå under så snabbt? Elektronik och japaner, är ett svar. Och visst mötte Facit en stenhård konkurrens. Men världsledande företag känner naturligtvis till vad som rör sig i omvärlden. Facit gjorde för lite och för sent för att möta den elektronis-

1980-talet Sverige återhämtar sig successivt från den ekonomiska krisen och under andra halvan av decenniet går ekonomin på höjvarv. Den privata tjänstesektorn är den mest expansiva delen av ekonomin. Elektronikens utveckling sätter nu sina spår i alltför branscher. *Nymodigheter: persondator, CD-spelare.*

1980

Folkomröstning om kärnkraften.

1981

NMT mobiltelefonnät.

1982

1983

Pysslingen Förskolor.

ka revolutionen. Högmod bidrog till en ovilja och oförmåga att i tid fatta obehagliga beslut om omställning, neddragning och avveckling. Man försökte utveckla den gamla elektromekaniken i stället för att satsa på den nya elektroniken. Bruksandan innebar en stark ansvarskänsla för de anställda. Ledningen ville i

det längsta avstå från att avskeda någon. Följden blev att så många fler till slut fick gå.

Ett företag kan aldrig leva på historiska framgångar eller på döda kunder. Det måste hela tiden vara inriktat på att producera varor och tjänster till sådana kostnader som framtida kunder är beredda att betala för.

Facit var på 1960-talet ett av Sveriges mest framgångsrika företag. I början av 70-talet hamnade det i djup kris därför att man inte kunde möta den elektroniska revolutionen.

Miniräkaren Sanyo 804 D,
vikt 560 gram, från 1971.

1984

1985

1986

1987

1988

1989

OM-gruppen.

Panos Emporio.

TV 3.

ENTREPRENÖRER FINNS ÖVERALLT

Det finns klara likheter mellan nyskapande verksamheter inom näringslivet, vetenskapen, konsten och övriga samhällsområden. Det handlar om kreativitet, initiativkraft, experiment och mångfald. Entreprenörer finns därför inte bara i näringslivet. Även inom forskningen, kulturen, politiken och folkrörelserna finns många exempel på entreprenörer – människor som ofta har fått kämpa hårt, och mött motstånd, innan de uppnått resultat. Här är några exempel på framgångsrika entreprenörer utanför näringslivet:

Ingmar Bergman: Film- och teaterregissör. Han är ett av det senaste halvseklets stora internationella namn inom film och teater och har där visat på nya möjligheter för kreativitet och skapande.

PRISSENS BILD

Birgit Cullberg: Dansare och koreograf. Hon skapade Cullbergbaletten och har varit en djärv förnyare av balettkonsten, inte minst för TV-mediet.

Anders Franzén: Marintekniker som på egen hand upptäckte regalskeppet Vasa på Österjöns botten i Stockholm och tog initiativet till dess bärgning. 1980 lokaliserade han även regalskeppet Kronan i Kalmarsund.

Artur Hazelius: Etnolog och museiman. Han skapade och ledde Nordiska museet och Skansen i Stockholm och gjorde därigenom internationellt viktiga insatser för folklivsforskningen och museiväsendet.

Signe Jansson: Barnmorska. Hon började i Ystad på 1970-talet, under motstånd från kolleger, läkare och sjukvårdsadministratörer, utveckla en förlossningsvård där föräldrarna aktivt medverkar. Numera är hennes idéer allmänt accepterade.

Gustav Jonsson: Barnpsykiater och författare. Han grundade och ledde Barnbyn Skå utanför Stockholm och förnyade barn- och ungdomsvården.

Elise Ottesen-Jensen: Journalist och agitator. Hon var en outtröttlig sexualupplysare och grundare av RFSU. Hennes insatser hade avgörande betydelse för sexualpolitiska reformer som legalisering av preventivmedel, fri abort och den obligatoriska sexualundervisningen i skolan.

Lewi Pethrus: Författare, pastor och samfundsledare. Han skapade bland annat Pingstkyrkan, tidningen Dagen och KDS (i dag kristdemokraterna).

PRISSENS BILD

Raoul Wallenberg: Arkitekt och diplomat. Han stod för världshistoriens största enmansdrivna humanitära insats då han räddade livet på tusentals ungerska judar 1944-45.

1990-talet En djup ekonomisk kris i början av decenniet. Sedan kommer tillväxten igång där telekommunikation och övriga IT-sektorn har en nyckelställning. Privata tjänstesektorn växer snabbast, bl.a. därför att avregleringar skapar möjligheter för entreprenörer inom områden som tidigare var offentliga monopol (bemänningsföretag, telekom, välfärdstjänster etc.). *Nymodigheter: mobiltelefon, internet.*

1990

X 2000-tåg.

1991

City Mail.
Friskolereform.

1992

Förbudet mot privat
arbetsförmedling avskaffas.
GSM mobiltelefonnät.
TV 4 startar reguljära
marksändningar. Film i Väst.

1993

Liberal telegästning.
Reklamfinansierad lokalradio.

ATT VÅGA UTMANA

De största svenska företagen har alla en hög ålder.

SVERIGES STÖRSTA FÖRETAG

	Företag	Grundat
1.	ABB	1883
2.	Ericsson	1876
3.	Volvo	1926
4.	Astra Zeneca	1913
5.	Skanska	1887
6.	Pharmacia	1889
7.	Electrolux	1901
8.	Akzo Nobel	1871
9.	Stora Enso	1288
10.	Volvo Personvagnar	1926

Tabellen avser omsättning under 2001. Det årtal som anges för grundandet avser den äldsta svenska företagsbildning som ingår i företaget.

Detta leder fram till både en positiv och en negativ slutsats. Den positiva är att företag som hela tiden utvecklas och förnyas kan vara framgångsrika under mycket lång tid. I Stora Enso ingår ju det gamla svenska företaget Stora Kopparberg, vilket brukar anses som världens äldsta bolag eftersom det finns ett "aktiebrev" bevarat från 1288. Men gruvverksamhet hade bedrivits i Falun mycket tidigare än så.

Den negativa slutsatsen är att få svenska företag grundade under de senaste decennierna har kunnat växa sig riktigt stora. Ett annat oroande tecken är att Sverige i dag har färre företagare per invånare än något annat EU-land och att antalet företagare har minskat under senare år. Sverige har under senare decennier inte varit den framgångsrika entreprenörsnation som

vi var då grunden lades för det svenska ekonomiska undret. Sedan 1970 har vi därför halkat en bra bit ner på listan över världens rikaste länder.

Det råder numera en tämligen bred enighet om att Sverige behöver fler entreprenörer. Fler företag behöver startas. Fler företag måste få möjlighet att växa. Men entreprenörskap kan inte kommenderas fram. Det handlar om att människor frivilligt – och med entusiasm – ger sig in i detta spännande äventyr.

En entreprenör måste vara kreativ, initiativkraftig och uthållig. Hon måste vara beredd att ta risker – och därmed också att misslyckas. Hon måste vara beredd på att möta motstånd från dem som inte har fantasi eller mod att tro på den nya idén – eller från dem som ser sina egna intressen hotade av det nya.

Vi kan finna detta motstånd hos allmänhet och medier, bland arbetstagarer och deras fackliga organisationer, i politik och förvaltning och bland företagsledare. Vi kan inte leva i historien – men vi kan lära av den. Det finns många historiska exempel på ny teknik, nya företag och nya reformer som mötte på hårt motstånd men som vi i dag tycker är självklara.

I järnvägens och bilismens barndom var det många som oroade sig för dessa livsfarliga tekniska vidunder och ville stoppa deras framfart. Nästan varje reform som har inneburit ökade rättigheter för kvinnor har mött protester från män som ansett att kvinnor inte kan ges ett ökat ansvar. En del affärsmän har motarbetat reformer som har ökat handelns frihet – allt ifrån skråväsendets avskaffande 1846 till införandet av fria affärstider 1972.

Många svenska entreprenörer har mött motstånd i den egna branschen då de har försökt skapa helt nya organisationsformer. Detta gäller till exempel för de tre handelssnillen vi tidigare har nämnt – Ingvar Kamprad

1994

1995

Sverige medlem i EU.
Metro.
Framfab.

1996

Hemfrid.

1997

1998

1999

Riksbanken självständig.
Arlanda Express.

(IKEA), Erling Persson (H&M) och Per-Olof Ahl (Kapp-Ahl). Då de drog igång sina företag utsattes de för bojkotter av leverantörer och konkurrenter. Ericsson gav i början av 1980-talet stöd åt det statliga Televerket när det ville hindra entreprenören Jan Stenbeck att utveckla en modern mobilteleverksamhet.

I dag uppfattar säkert de flesta yngre människor det som självklart att det finns många olika radiokanaler, varav en del är reklamfinansierade. Men beslutet om att tillåta reklamradio togs så sent som 1993. Det första försiktiga steget mot att tillåta andra radiokanaler än Sveriges Radios togs 1979 då föreningar fick tillstånd att sända reklamfria lokala program, så kallad

närradio. Detta mötte kraftiga protester från rader av organisationer, bland annat Kommunförbundet, Riksidrottsförbundet, Författarförbundet, LO, Kooperativa Förbundet, Statens ungdomsråd, Musikerförbundet och Socialstyrelsen.

Internationaliseringen och informationsrevolutionen skapar oanade möjligheter för entreprenörer att utveckla nya idéer och skapa nya affärsmöjligheter. Begränsningarna finns inom oss själva och i de hinder som ligger i gamla, stela system och strukturer. Den som är ung och vågar utmana, kommer säkert att möta på en hel del oförståelse. Finn då tröst i den tyske filosofen Arthur Schopenhauers (1788-1860) ord:

”En livskraftig idéns väg:

1. Alla skrattar åt den och finner den enbart löjlig.
2. När den trots allt sprids, tvingas man ta den på allvar och börjar med all makt bekämpa den som farlig.
3. När den trots allt segrat, finner alla den självklart riktig.”

2000-talet Den snabba IT-expansionen på 1990-talet, med orimligt höga aktievärderingar för många företag, skapar nu en IT-kris med kraftigt fallande börskurser. Men IT-utvecklingen skapar samtidigt ständigt nya möjligheter för människor och företag. Informationsrevolutionen och internationaliseringen är vår tids viktigaste drivkrafter. *Nymodigheter: GPS-navigator, DVD.*

2000

Öresundsbron.

2001

Svenskt Näringsliv.

2002

2003

Folkomröstning om euron.

På hundra år – från 1870 till 1970 – förvandlades Sverige från en fattig bondenation till ett av världens rikaste länder. En nyckelgrupp för detta ekonomiska jättelyft var entreprenörerna, alltså de som startade nydanande verksamheter i näringslivet.

I denna skrift berättar vi om svenska entreprenörer – kvinnor och män, invandrare och svenskfödda. Exempelen är hämtade från många olika branscher och delar av landet. Skriften innehåller också en diskussion om vilka faktorer som bidrar till ekonomisk tillväxt. Dessutom ges exempel på branscher som i dag och i framtiden betyder mycket för Sveriges ekonomiska utveckling.

Anders Johnson är skriftställare och har skrivit ett stort antal böcker om näringslivshistoria.